

บทที่ 2

ความเป็นมา แนวคิด ทฤษฎีและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับระบบยุติธรรมชุมชน

2.1 บทนิยามของยุติธรรมชุมชน

ยุติธรรมชุมชนถือเป็นกระบวนการยุติธรรมทางเลือกเพื่อระงับข้อพิพาทโดยอาศัยกระบวนการระงับข้อพิพาทภายในชุมชน ในการพิจารณาให้เข้าใจถึงระบบยุติธรรมชุมชน จำต้องพิจารณาความหมายของยุติธรรมชุมชนตามเจตนารมณ์ที่แท้จริง

ทั้งนี้มีผู้ที่ให้ความหมายของยุติธรรมชุมชนอย่างหลากหลายทั้งในมุมมองของประเทศไทย และในมุมมองต่างประเทศ ทั้งในวงการวิชาการและวงการวิชาชีพ ดังนั้นผู้วิจัยจะขอแยกพิจารณาการให้ความหมายของยุติธรรมชุมชนในต่างประเทศและในประเทศไทยเพื่อเปรียบเทียบแนวความคิดต่อไป

2.1.1 ความหมายของยุติธรรมชุมชนในต่างประเทศ

Karp and Clear ได้ให้ความหมายของยุติธรรมชุมชนว่า หมายถึง กระบวนการรูปแบบการป้องกันอาชญากรรมและการดำเนินการด้านยุติธรรมซึ่งเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการ ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่ดีแก่ชุมชนโดยให้ความสำคัญต่อหลักคุณธรรม จริตประเพณี วัฒนธรรม และให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ส่วนรวมยิ่งกว่าผลประโยชน์รายบุคคล ซึ่งชุมชนต้องเข้ามาจัดการกับอาชญากรรมไม่ทางตรงก็ทางอ้อม และยังคงมองว่ายุติธรรมชุมชนเป็นกระบวนการขั้นพื้นฐานของพลเมือง องค์กรภายในชุมชน และกระบวนการยุติธรรมทางอาญาที่จะใช้ในการควบคุมอาชญากรรมและความสงบสุขภายในสังคมได้¹

Romarn ได้ให้ความหมายของยุติธรรมชุมชนว่า หมายถึง กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการร่วมกันแก้ไขปัญหาโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อปรับปรุงความปลอดภัยของชุมชน ส่งเสริมความสามารถของชุมชนในการแก้ไขเยียวยาความเสียหายที่เกิดจากอาชญากรรม โดยมีองค์กรของชุมชนเป็นส่วนหลักในการขับเคลื่อนกระบวนการ²

McCold & Washtel กล่าวว่ายุติธรรมชุมชน คือ วิธีการในการขับเคลื่อนชุมชนให้เป็นส่วนในการดำเนินกิจกรรมควบคุมอาชญากรรมและแก้ปัญหาความขัดแย้งต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชน³

¹ David R. Karp and Todd R Clear 2000. "Community Justice : A Conceptual Framework," in Criminal Justice 2000, vol.2, p.324

² Romarn, Caterina Gooovis et al, Understanding Community Justice Partnership: Assessing the Capacity to Partner, Urban Institute, Justice Policy Center. 2002

³ McCold, P. & Washtel, T. (1996). Restorative justice and the role of community. In B. Galaway & J.Hudson (Eds.), Restorative Justice: International Perspectives Monsey,NY: Criminal Justice Press.

Kurki ได้กล่าวว่า ยุติธรรมชุมชน คือ แนวคิดที่มองปัญหาอาชญากรรมว่าเป็นปัญหาสังคมที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน ยุติธรรมชุมชนมุ่งเน้นไปที่การป้องกันอาชญากรรมในชุมชนอันจะมีลักษณะที่ส่งผลกระทบต่อพหุบาทของผู้เสียหาย และผู้กระทำความผิดในทางอาชญากรรม และหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมทุกหน่วยควรให้ความสำคัญกับการป้องกันอาชญากรรมในชุมชนเป็นหลัก⁴

Consedine ให้ความหมายยุติธรรมชุมชนไว้ว่า กระบวนการยุติธรรมมีเป้าหมายเพื่อการมีส่วนร่วมของชุมชน, การเสริมพลัง และการพัฒนา เนื่องจากพันธะสัญญาของชุมชนจะมีพลังแข็งแกร่งเพิ่มมากขึ้น เมื่อผู้คนได้มีโอกาสมีกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน การสร้างสัมพันธ์ระหว่างกันเท่ากับเป็นการนำแนวคิดยุติธรรมชุมชนมาฝึกหัดที่จะควบคุมสังคมแบบไม่เป็นทางการและยุติธรรมชุมชนถือเป็นการบังคับโทษแบบไม่เป็นทางการ หรือ เป็นกระบวนการยุติธรรมทางอาญาแบบไม่เป็นแผนพิธีการที่กระทำกันในชุมชนแทนที่จะกระทำการบังคับโทษในคุก⁵

สำนักงานศาลยุติธรรมแห่งมลรัฐแคลิฟอร์เนีย ได้กล่าวว่า ยุติธรรมชุมชน เป็นความเปลี่ยนแปลงมุมมองในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาว่าเป็นการกระทำต่อชุมชนโดยตรงมากกว่าการกระทำต่อรัฐ โดยยุติธรรมชุมชนเน้นให้ความสำคัญในการเยียวยาความเสียหายที่เกิดต่อผู้เสียหาย ชุมชน และผู้กระทำความผิด โดยการเปิดโอกาสให้ผู้เสียหาย ชุมชน และผู้กระทำความผิดหันหน้าเข้าหากัน พยายามปรับความเข้าใจ เห็นอกเห็นใจกัน เพื่อเยียวยาความเสียหายที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นแนวคิดในการยกระดับให้ชุมชนเข้ามามีส่วนในการแก้ไขจัดการปัญหาภายในชุมชนด้วยตนเองโดยอาศัยพื้นฐานความต้องการของคนภายในชุมชนเป็นหลัก อันจะเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่เข้มแข็งให้เกิดแก่ชุมชน⁶

2. 1.2 ความหมายของยุติธรรมชุมชนในประเทศไทย

จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย ให้ความหมายของยุติธรรมชุมชนว่า หมายถึง ยุทธศาสตร์และยุทธวิธี ส่งเสริม สนับสนุน หรือกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม หรือเป็นหุ้นส่วนในการป้องกัน ควบคุม จัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ ลดและเยียวยาความเสียหายหรือความรุนแรงที่เกิดจากอาชญากรรม ตลอดจนรับผู้กระทำความผิดกลับคืนสู่ชุมชนด้วยการฟื้นฟูระบบยุติธรรมเชิงจารีต โดย

⁴ Kurki, Leena, 2000, “Restorative and Community Justice in the United States” in Crime and Justice: A Review of the Research, Vol 27, edited by Michael Tony, Chicago: University of Chicago Press

⁵ Consedine, Jim, 1995, Restorative Justice: Healing the Effects of Crime NZ, Lyttleton, Newzealand: ploughshares. Cooley, C.H(1902) Human Nature and Social Order, p.183

⁶ ADMINISTRATIVE OFFICE OF COURTS : Center for Families, Children & Court. Community Justice : What’s in it For You?. ค้นหาข้อมูลออนไลน์ <https://www.courts.ca.gov/documents/WhatsInItForMe.pdf> เมื่อวันที่ 25/4/2563

มีเป้าหมายเพื่อให้ประชาชนรู้สึกมั่นคงปลอดภัย เข้าถึงความยุติธรรม มีความสมานฉันท์และมีกลไกการทำงานตามระบบยุติธรรมชุมชนที่เชื่อมโยงกับระบบยุติธรรมหลัก ผ่านการประสานงานของหน่วยงานยุติธรรมจังหวัดได้อย่างมีประสิทธิภาพ⁷

กิตติพงษ์ กิตยารักษ์ ให้ความหมายยุติธรรมชุมชน ว่าหมายถึง การดำเนินกิจกรรมชุมชน โดยชุมชนร่วมกันเองหรือร่วมกับภาครัฐในลักษณะของหุ้นส่วนโดยการนำทุนทางสังคมที่ดึงมาและศักยภาพของชุมชนมาใช้เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันความปลอดภัยจากอาชญากรรมความเป็นธรรมและความสงบสุขของชุมชนด้วยการเสริมพลังการป้องกันและสร้างภูมิคุ้มกันจากปัญหาอาชญากรรมการเฝ้าระวัง และการจัดการความขัดแย้งทำให้ประชาชนมีโอกาสเข้าถึงความยุติธรรมดีขึ้น เสริมประสิทธิภาพและลดภาระของกระบวนการยุติธรรมหลักสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและรักษาขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่⁸

สมชาย เอี่ยมอนุพงษ์ ได้กล่าวถึงยุติธรรมชุมชนว่า เป็นรูปแบบวิธีการเชิงกลยุทธ์ในการลดและป้องกันอาชญากรรมด้วยการสร้างและส่งเสริมการทำงานร่วมกันในลักษณะหุ้นส่วนภายในชุมชน โดยนโยบายของภาครัฐหากดำเนินตามวิธีการของยุติธรรมชุมชนจะเน้นการทำงานในเชิงรุก และเน้นความสามารถในการแก้ปัญหา โดยมุ่งไปที่การป้องกัน ควบคุม ลดปัญหาอาชญากรรม และเฝ้าระวังความเสียหายที่เกิดจากอาชญากรรมเป็นหลัก⁹

ทวิตรา เจริญ ได้กล่าวว่ากระบวนการยุติธรรมชุมชน หมายถึง รูปแบบกระบวนการยุติธรรมที่ไม่เป็นทางการอย่างหนึ่ง โดยที่กระบวนการยุติธรรมชุมชนมีการขยายความรับผิดชอบไปยังประชาชนและชุมชนเพื่อสร้างการป้องกัน ควบคุม ลดปัญหา และเฝ้าระวังความเสียหายที่เกิดขึ้นจากอาชญากรรม ลักษณะมาตรการของแต่ละชุมชนที่เป็นองค์ประกอบจากขนบธรรมเนียม ประเพณี ปฏิบัติ ความเชื่อ ศรัทธาที่สอดคล้องกับแต่ละชุมชน กระบวนการยุติธรรมชุมชนยังเป็นการเข้ามารับผิดชอบต่อและเข้ามามีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนจะนำไปสู่การมีกิจกรรมร่วมกันของชุมชนเพื่อเป็นการพัฒนาศักยภาพของชุมชนอีกด้วย ถือได้ว่าเป็นยุทธศาสตร์เชิงปฏิบัติการโดยมีเป้าหมายเพื่อสร้าง

⁷ จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, “ยุติธรรมชุมชน : ทฤษฎีกระบวนการยุติธรรมภาคประชาชน” ใน ยุติธรรมชุมชน : บทบาทการอำนวยความยุติธรรมโดยชุมชนเพื่อชุมชน, กิตติพงษ์ กิตยารักษ์, บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550) หน้า 58

⁸ กิตติพงษ์ กิตยารักษ์ “การพัฒนาระบบยุติธรรมชุมชนในสังคมไทย” ในยุติธรรมชุมชน : บทบาทการอำนวยความยุติธรรมโดยชุมชนเพื่อชุมชน, กิตติพงษ์ กิตยารักษ์, บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550) หน้า 22

⁹ สมชาย เอี่ยมอนุพงษ์, (2546), กระบวนทัศน์ใหม่:ยุติธรรมชุมชน. ในรายงานการสัมมนาทางวิชาการเรื่องกระบวนทัศน์ใหม่ ยุติธรรมชุมชน, หน้า 42

ความเข้มแข็งของคนในชุมชนเพื่ออำนวยความสะดวกยุติธรรมชุมชนและพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชน¹⁰

อังคณา บุญสิทธิ์ กล่าวว่า ยุติธรรมชุมชน เป็นการจัดการกับปัญหาอาชญากรรมโดยการให้ชุมชนเข้ามาช่วยแก้ไขเยียวยาความเสียหายจากอาชญากรรม ซึ่งมาจากแนวคิดที่ว่า รัฐตระหนักในศักยภาพของชุมชนในการจัดการกับปัญหาต่างๆของชุมชนเอง¹¹

หากพิจารณาจากคำนิยามของยุติธรรมชุมชน ผู้วิจัยมีความเห็นว่า เมื่อยุติธรรมชุมชนประกอบไปด้วยถ้อยคำ 2 คำ คือ คำว่า “ยุติธรรม” และคำว่า “ชุมชน” ดังนั้นความยุติธรรมจึงต้องอาศัยความร่วมมือของคนในชุมชนเป็นที่ตั้งสำคัญ และต้องดำเนินการเพื่อประโยชน์สูงสุดสำหรับการอยู่ร่วมกันของคนภายในชุมชน โดยมีกระบวนการยุติธรรมอย่างไม่เป็นทางการเป็นตัวประสานความเชื่อมโยงให้คนภายในชุมชนสามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้อย่างเท่าเทียมและลดความเหลื่อมล้ำของคนในสังคมควบคู่ไปกับการดำเนินการของภาครัฐที่เข้ามาให้การสนับสนุน

2.2 ประวัติศาสตร์และภูมิหลังของยุติธรรมชุมชน¹²

ช่วงปีคริสต์ทศวรรษ 1970s เป็นช่วงเวลาแห่งการเริ่มต้นเปลี่ยนแปลงระบบงานยุติธรรมของสังคมโลกอย่างแท้จริง โดยระบบยุติธรรมกระแสหลักที่เน้นการใช้แนวคิดความยุติธรรมเชิงการลงโทษ (Punitive justice) เพื่อยับยั้งผู้กระทำความผิด ป้องกันสังคมและเพื่อแก้แค้นทดแทนต่ออาชญากรรมซึ่งเป็นกรอบทัศน์ที่ให้ความสำคัญสูงสุดต่อผู้กระทำความผิดและบุคคลากรในกระบวนการยุติธรรม ขณะเดียวกันละเลยเหยื่ออาชญากรรมและชุมชน เริ่มถูกตั้งคำถามอย่างมากมายว่า “วิธีการของยุติธรรมกระแสหลักเป็นวิธีการที่ดีที่สุด ลงทุนน้อยที่สุด ก่อให้เกิดผลผลิตเป็นความยุติธรรมที่คุ้มค่าที่สุดหรือไม่เพียงใด”

แนวคิดยุติธรรมเชิงชดใช้เยียวยา (Restitutive justice) ที่เน้นการชดใช้ค่าเสียหายแก่เหยื่ออาชญากรรมโดยผู้กระทำความผิด และชดใช้แก่ชุมชนโดยการทำงานบริการสาธารณะประโยชน์ รวมทั้งแก้ไขฟื้นฟูพฤติกรรมเสียของผู้กระทำความผิด ทำให้เหยื่ออาชญากรรมที่เคยถูกละเลยได้รับความสนใจอีกครั้ง ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในฐานะกระบวนการยุติธรรมทางเลือกรูปแบบหนึ่งและตลอดสองทศวรรษที่ผ่านมา แนวคิดยุติธรรมเชิงชดใช้เยียวยานี้ได้ขยายผลไปทั่วโลกอย่างรวดเร็วทำให้ชุมชนตื่นตัว เริ่มตระหนักถึงความสำคัญของตนเองซึ่งพื้นที่จากภาครัฐมาอำนวยความสะดวกให้แก่

¹⁰ ทวีตรา เจริญ, (2560), รายงานฉบับสมบูรณ์ เรื่อง การเสริมสร้างแนวความคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้บริบทของกฎหมายรัฐธรรมนูญ, หน้า 14

¹¹ อังคณา บุญสิทธิ์, 2549, กระบวนการยุติธรรมชุมชน เรื่องกระบวนการทัศน์ใหม่:ยุติธรรมชุมชน ในรายงานการสัมมนาทางวิชาการเรื่องกระบวนการทัศน์ใหม่ ยุติธรรมชุมชน, หน้า 42

¹² ชญานันท์ ล้อมฉินพรัตน์, 2553, ยุติธรรมชุมชน : ศึกษากรณีการแก้ไขความขัดแย้งทางอาญาด้วยวิธีการเชิงสมานฉันท์ในระดับชุมชน, วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 42

กันมากขึ้นด้วยการเฝ้าระวังอาชญากรรมและไกล่เกลี่ยสมานฉันท์ความขัดแย้งเล็กๆน้อยๆอันเป็นการเสริมการทำงานของระบบยุติธรรมของรัฐให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น

ในส่วนแนวคิดพื้นฐานของยุติธรรมชุมชน ซึ่งมีการให้ความสำคัญกับชุมชนในการสร้างพลังเครือข่ายความเข้มแข็งเพื่อควบคุมอาชญากรรมในชุมชนมาใช้อีกทาง โดยหน่วยงานตำรวจของประเทศสหรัฐอเมริกาเริ่มต้นนำมาใช้จากการจัดทีมสายตรวจและเดินเท้า จัดโครงการสนับสนุนวิธีการแก้ปัญหาเล็กๆน้อยๆอันอาจขยายลุกลามไปสู่อาชญากรรมตามทฤษฎีการซ่อมแซมหน้าต่างชำรุด จากนั้นแนวคิดนี้ได้ขยายความคิดพื้นฐานออกไปว่าชุมชนควรมีศักยภาพและมีส่วนร่วมในการปรับปรุงสภาพเงื่อนไขที่นำไปสู่การเกิดปัญหาความขัดแย้งต่อเพื่อนบ้านด้วยกัน รวมทั้งสามารถจัดระเบียบชุมชนและควบคุมสังคมได้ตามลำดับ

ในส่วนของประเทศไทยพบว่ามีการใช้หลักชุมชนมีส่วนร่วมในการป้องกันและควบคุมอาชญากรรมมาตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ปรากฏหลักฐานในกฎหมายตราสามดวง ฉบับที่มีการแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะโจร มาตรา 114 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกว่า “โจรห้าเส้น” ซึ่งเป็นเรื่องของการออกหมายเกณฑ์ราษฎรให้ช่วยกันระงับการปล้นสดมภ์ที่กำลังชุกชุม¹³ นอกจากนี้ในภาคอีสานของไทยมีระบบ “เจ้าโคตร” ซึ่งเป็นรูปแบบการดำเนินการจัดการทางสังคมที่มีลักษณะเป็นกลุ่มเครือญาติ โดยเจ้าโคตรมีหน้าที่อบรม สั่งสอน เลี้ยงดูลูกหลาน ให้คำแนะนำปรึกษา ปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับพิธีกรรมและประเพณีอันดีให้ลูกหลานได้เห็น รวมทั้งทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยประนีประนอมข้อพิพาทที่เกิดขึ้นในชุมชนให้เกิดความปลอดภัยอยู่ร่วมกันได้อย่างมีสุขสันติ และทำหน้าที่แก้ปัญหาข้อขัดข้องต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคม จากหน้าที่ดังกล่าวคุณสมบัติของ “เจ้าโคตร” จึงต้องเป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรม เชื่อถือได้ น่าเคารพนับถือ และต้องเป็นผู้อาวุโสทั้งในด้านวัยวุฒิ คือสูงวัย ปัญญาวุฒิ คือมีความรู้ และคุณวุฒิคือมีคุณความดี แต่ระยะหลังเมื่อมีระบบกระบวนการยุติธรรมทางหลักที่มีกฎหมายรองรับมาบังคับใช้ ทำให้วิถีชาวบ้านดังกล่าวต้องเสื่อมถอย ซึ่งการจัดการระงับข้อพิพาทโดยระบบ “เจ้าโคตร” นั้น จะมีการเรียกประชุมญาติทั้งสองฝ่ายมาจัดการไกล่เกลี่ยให้ดีกัน และชี้ให้เห็นว่าใครถูกใครผิดและสั่งสอนให้อยู่ร่วมกันได้ มีการปรับไหมโดยใช้ระบบ “เหล้าไห ไก่โต” คือการปรับไหมโดยใช้เหล้าหนึ่งไห ไก่หนึ่งตัวเลี้ยงเจ้าโคตรและผู้มาเป็นพยาน และประนีประนอมให้เข้าใจกัน เพื่อการอยู่ร่วมกันต่อไปภายในชุมชน¹⁴

¹³ ตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 343, อ่างใน วันชัย วัฒนศัพท์, “วัฒนธรรมชุมชนสู่สมานฉันท์ระดับชาติ” ใน ยุติธรรมชุมชน : บทบาทการอำนวยความสะดวกยุติธรรมโดยชุมชนเพื่อชุมชน, กิตติพงษ์ กิตยารักษ์, บรรณาธิการ, หน้า 55-57

¹⁴ อุดม บัวศรี และชอติสวานโคก, เจ้าโคตร : การระงับความขัดแย้งในวัฒนธรรมอีสาน (2549), อ่างใน ชญานันท์ ล้อมฉนิพนธ์, 2553, ยุติธรรมชุมชน : ศึกษากรณีการแก้ไขความขัดแย้งทางอาญาด้วยวิธีการเชิงสมานฉันท์ในระดับชุมชน, วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 44

แนวคิดยุติธรรมชุมชนแบบดั้งเดิมของไทยได้หายไปเมื่อมีการปฏิรูประบบกฎหมาย และระบบงานยุติธรรมตามแบบตะวันตก เมื่อ พ.ศ. 2434 ทำให้บทบาทหน้าที่ของชุมชนในการป้องกันและควบคุมอาชญากรรมเริ่มถูกลดทอนความสำคัญลง ส่งผลให้ชุมชนขาดพลังความเข้มแข็งในการจัดการกับอาชญากรรมที่เกิดขึ้น¹⁵

ในส่วนงานยุติธรรมของประเทศไทยเป็นการอำนวยความสะดวกยุติธรรมฝ่ายเดียวโดยรัฐ และมีมุมมองความคิดว่า กฎหมายอาญาเป็นเรื่องการใช้อำนาจของภาครัฐต่อประชาชนเท่านั้น ประชาชนจึงไม่มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการพิจารณาคดีอาญา แต่ปัญหาที่ตามมาคือ การขาดกำลังบุคลากรทรัพยากร และขาดงบประมาณทำให้ไม่สามารถเพิ่มบุคลากรและจัดการค่าใช้จ่ายให้ได้สัดส่วนกับปริมาณคดีข้อพิพาทที่เกิดขึ้น และมักจะมีปัญหาเกิดขึ้นภายหลังในเรื่องของการนำผู้กระทำความผิดกลับคืนสู่สังคม หรือชุมชนเดิม ทำให้เกิดปัญหาการกลับมากระทำความผิดซ้ำๆ วนไปเรื่อยๆ แนวคิดในเรื่องของยุติธรรมโดยชุมชน ที่เปิดโอกาสให้ประชาชน รวมทั้งคนในชุมชนที่ได้รับความเสียหายหรือผลกระทบโดยตรงได้เข้ามามีส่วน และมีบทบาทในการจัดการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทที่เกิดขึ้น ร่วมกับภาครัฐ โดยภาครัฐจะเป็นผู้ให้การสนับสนุน เสริมพลัง ให้ความรู้ทางด้านกฎหมาย ให้คำปรึกษา ตลอดจนเชื่อมต่อให้ชุมชนดูแลกันเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ และรัฐจะเข้าไปมีส่วนจัดการหากเป็นข้อพิพาทที่ไม่อาจระงับ หรือไกล่เกลี่ยได้โดยชุมชน¹⁶

2.3 องค์ประกอบของยุติธรรมชุมชน

นอกจากการคำนึงของยุติธรรมชุมชนจะมีนักวิชาการให้ความหมายในมุมมองที่หลากหลายแล้ว ในส่วนองค์ประกอบสำคัญของการเกิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนนั้นได้มีผู้ให้ความเห็นที่หลากหลายพอแยกพิจารณาได้ดังนี้

วันชัย รุจนวงศ์¹⁷ ได้สรุปองค์ประกอบยุติธรรมชุมชนที่สำคัญอันควรมี 3 ประการ คือ ประการที่ 1 ต้องเป็นกิจกรรมด้านการป้องกันและควบคุมปัญหาอาชญากรรมภายในชุมชน ประการที่ 2 ต้องเป็นการดำเนินการโดยชุมชนและเพื่อชุมชน ประการที่ 3 รัฐมีหน้าที่เป็นหุ้นส่วนร่วมกับชุมชน

¹⁵ จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย, ยุติธรรมชุมชน: ทฤษฎีกระบวนการยุติธรรมภาคประชาชน, ในยุติธรรมชุมชน : บทบาทการอำนวยความสะดวกยุติธรรมโดยชุมชนเพื่อชุมชน, หน้า 55-58

¹⁶ วันชัย รุจนวงศ์, 2550, ยุติธรรมชุมชน : การสร้างความยุติธรรมโดยประชาชน, ใน ยุติธรรมชุมชน : บทบาทการอำนวยความสะดวกยุติธรรมโดยชุมชนเพื่อชุมชน, หน้า 203-206

¹⁷ เฟิงอ้าง, หน้า 203-207

กิตติพงษ์ กิตยารักษ์¹⁸ ได้สรุปลักษณะองค์ประกอบที่สำคัญของยุทธธรรมชุมชนจากประสบการณ์โดยตรง ดังนี้

1. ต้องเป็นกลไกที่ดำเนินการในระดับชุมชน
2. ต้องเป็นกลไกที่ใช้การร่วมมือจากชุมชนในรูปแบบหุ้นส่วน
3. เป็นมาตรการที่สามารถใช้ผสมผสานได้กับกระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก
4. เป็นการเปิดพื้นที่ โอกาส ในการที่ประชาชนและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างความยุติธรรมและความสงบเรียบร้อยในชุมชน
5. เป็นการสร้างพลังให้กับภาคประชาชนในการลุกขึ้นมาต่อสู้เรียกร้องความยุติธรรม
6. เป็นการทำงานเชิงรุกเพื่อป้องกันสังคมให้ปลอดภัยจากภัยอันตรายต่างๆ
7. เป็นความยืดหยุ่นในการสร้างรูปแบบที่หลากหลายในการสร้างความเป็นธรรมโดยไม่ยึดติดกับกฎระเบียบของรัฐ

คณะทำงานโครงการพลังเครือข่ายยุติธรรมชุมชนแก้ปัญหาเสาพิศิต กรมคุมประพฤติ กระทรวงยุติธรรม ได้อธิบายว่าหากการทำงานร่วมกันโดยมีลักษณะองค์ประกอบต่อไปนี้ครบถ้วน 5 ประการ¹⁹ ถือว่า “ยุติธรรมชุมชน” ได้เกิดขึ้นแล้ว

1. ยุติธรรมชุมชนเน้นการปฏิบัติการในพื้นที่²⁰

คำว่า “ชุมชน” ไม่ว่าจะมีการให้ความหมายในมุมมองใดก็ตาม แต่หากพิจารณาถึง “ยุติธรรมชุมชน” นั้น เป้าประสงค์สำคัญจะมองในมุมเฉพาะเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความ เป็นอยู่ที่ดีของชุมชนที่ต้องดำเนินงานโดยอาศัยข้อมูล และเน้นการวัดผลที่ต้องเทียบเคียงกับข้อมูล พื้นฐาน (Benchmark) ดังนั้นจึงจำเป็นที่ยุติธรรมชุมชนต้องยึดพื้นที่ของชุมชน แต่ในขณะเดียวกันไม่ ปฏิเสธต่อการสนับสนุนหรือความช่วยเหลือจากแหล่งทรัพยากรนอกชุมชน ซึ่งขอบเขตในการกำหนด พื้นที่การปฏิบัติการของยุติธรรมชุมชนนั้นอาจมีได้ตั้งแต่พื้นที่ขนาดเล็กไปจนถึงพื้นที่ขนาดใหญ่

2. ยุติธรรมชุมชนเป็นกระบวนการแก้ปัญหา²¹

ยุติธรรมชุมชนวางจุดเน้นอยู่ที่การแก้ปัญหาความสงบเรียบร้อยเพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิต ของชุมชน ซึ่งกระบวนการแก้ปัญหาคือ (Problem Solving Paradigm) แตกต่างจากกระบวนการทัศน์ แบบปรักษ์ (Conflict Paradigm) ตรงที่กระบวนการแก้ปัญหาคือต้องพึ่งพาการพิจารณาข้อมูลอย่าง รอบคอบ และความสนใจที่จะทำงานร่วมกันในการแก้ปัญหานั้น โดยการที่ประชาชนแลกเปลี่ยน

¹⁸ กิตติพงษ์ กิตยารักษ์, 2550, ยุติธรรมชุมชน : บทบาทการอำนวยความสะดวกยุติธรรมโดยชุมชน เพื่อชุมชน , หน้า 31

¹⁹ กรมคุมประพฤติ, กระทรวงยุติธรรม, **ค้นเส้นทาง สร้างความรู้ ก้าวสู่ยุติธรรมชุมชน : ถอดบทเรียนโครงการ พลังเครือข่ายยุติธรรมชุมชนแก้ปัญหาเสาพิศิต กรมคุมประพฤติ กระทรวงยุติธรรม**, หน้า 16-18

²⁰ เพิ่งอ้าง

²¹ เพิ่งอ้าง

ความคิดเห็นและความห่วงใยร่วมกันภายใต้สภาพแวดล้อมที่มีกติกากันเกิดจากการตกลงร่วมกันและพร้อมด้วยข้อมูล จะทำให้สามารถพบทางออกในทุกปัญหาเสมอ ซึ่งข้อมูลชุมชนจะนำมาใช้ในกระบวนการแก้ปัญหา 3 แนวทาง

ประการที่หนึ่ง ข้อมูลทางภูมิศาสตร์จะใช้เพื่อจัดลำดับความเร่งด่วนที่จะต้องเข้าจัดการ โดยยุติธรรมชุมชน²² พื้นที่ที่อาชญากรรมระบอบรุนแรง ย่อมมีความจำเป็นที่ระบบยุติธรรมทางอาญาจะต้องเข้าไปจัดการก่อน

ประการที่สอง ความต้องการและความวิตกกังวลของชุมชนเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญในกระบวนการแก้ปัญหา สมาชิกของชุมชนสามารถให้ข้อมูลแก่ผู้ปฏิบัติงานในระบบยุติธรรมทางอาญาได้ดีที่สุดเพราะพวกเขาสัมผัสและใกล้ชิดกับข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัญหาคุณภาพชีวิตของชุมชน

ประการที่สาม ข้อมูลนั้นจะนำมาตั้งเป้าหมายในการวัดความก้าวหน้าของยุติธรรมชุมชนที่ดำเนินการในพื้นที่นั้นๆโดยเทียบเคียงฐานข้อมูลเดิม²³

3. ยุติธรรมชุมชนยึดหลักการกระจายอำนาจและความรับผิดชอบ²⁴

เนื่องจากกระบวนการของยุติธรรมชุมชนต้องพึ่งพาการทำงานร่วมกันแบบหุ้นส่วนกับทุกภาคส่วน ทั้งชุมชน และภาครัฐ โดยองค์กรผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหลายต่างต้องแต่งตั้งตัวแทนมาทำงานร่วมกัน ดังนั้นหลักการกระจายอำนาจและความรับผิดชอบจึงเป็นหัวใจต่อความสำเร็จของยุติธรรมชุมชน เช่น ในกระบวนการตำรวจชุมชน ตำรวจจะได้รับมอบอำนาจเต็มในการตัดสินใจที่กระทำการใดๆเพื่อแก้ปัญหาในระดับชุมชนโดยไม่ต้องรายงานก่อนแล้วค่อยตัดสินใจซึ่งอาจเข้าเกินไปในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ดังนั้นหลักการกระจายอำนาจจะเป็นประกันต่อองค์กรที่เข้ามาเป็นหุ้นส่วนว่า จะต้องผูกพันตามที่ผู้แทนของตนได้เห็นชอบด้วยตามมติของที่ประชุมหุ้นส่วนยุติธรรมชุมชนด้วย

4. ยุติธรรมชุมชนให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิตของชุมชนเป็นอันดับแรก²⁵

กระบวนการยุติธรรมชุมชนเข้าใจเป้าหมายของระบบยุติธรรมทางอาญาเดิมที่มุ่งให้ความสำคัญกับผู้กระทำความผิดเป็นลำดับแรก แต่เห็นว่าเป้าหมายดังกล่าวอยู่ภายใต้เป้าหมายหลัก

²² Taylor, Ralph B. and Adele V. Harrell, 1996, "Physical Environment and Crime", Research Report, อ้างใน ชญานันท์ ล้อมฉินพรรัตน์, 2553, ยุติธรรมชุมชน : ศึกษากรณีการแก้ไขความขัดแย้งทางอาญาด้วยวิธีการเชิงสมานฉันท์ในระดับชุมชน, วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 34

²³ Sherman, Lawrence W., Denise Gottfredson, Doris Mackenzie, John Eck, Peter Reuter and Shawn Bushway, 1997, Preventing Crime : What works, What doesn't, What's promising : A Report to the United States Congress, Research Report, อ้างใน ชญานันท์ ล้อมฉินพรรัตน์, 2553, ยุติธรรมชุมชน : ศึกษากรณีการแก้ไขความขัดแย้งทางอาญาด้วยวิธีการเชิงสมานฉันท์ในระดับชุมชน, วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 34

²⁴ กรมคุมประพฤติ, กระทรวงยุติธรรม, อ้างแล้ว, หน้า 16-18

²⁵ เพิ่งอ้าง

คือ เพื่อคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในชุมชน กระบวนการทัศนียุติธรรมชุมชนจึงมุ่งหมายเพื่อที่จะเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมที่จะทำให้เกิดอาชญากรรมและการตกเป็นเหยื่ออาชญากรรมพร้อมกับการมุ่งสร้างความแข็งแกร่งให้กับชุมชนในการปกป้องคุ้มครองตนเองให้ได้ด้วยและในขณะเดียวกันยังเห็นถึงความสำคัญในศักยภาพของชุมชนในการจัดสวัสดิการเพื่อสมาชิกของชุมชน ซึ่งเรียกว่า Collective Efficacy

5. ยุติธรรมชุมชนเป็นการเปิดช่องทางให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆ ของระบบยุติธรรมทางอาญา²⁶

การริเริ่มยุติธรรมชุมชนในรูปแบบต่างๆที่ดำเนินการอยู่แล้วต่างเปิดช่องให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาในบทบาทต่างๆอย่างหลากหลาย เช่น การบอกเล่าปัญหาของชุมชน หรืออย่างน้อยที่สุดการเข้าร่วมประชุมในที่ประชุมของชุมชน ปรีกษาหารือเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน สมาชิกของชุมชนอาจเข้าร่วมในกระบวนการต่างๆของระบบยุติธรรมทางอาญาในหลายรูปแบบ เช่น การอาสาสมัครเข้ามาทำงานแบบไม่เป็นทางการในโครงการเพื่อให้ความช่วยเหลือเหยื่ออาชญากรรมในโครงการสงเคราะห์เหยื่ออาชญากรรม หรือ อาสาสมัครเข้ามาทำงานในระบบยุติธรรมทางอาญาแบบเป็นทางการ เช่น การเป็นกรรมการด้านยุติธรรมทางอาญา

คณะกรรมการโครงการนำร่องพัฒนาระบบงานยุติธรรมชุมชน ได้อธิบายองค์ประกอบหลักของยุติธรรมชุมชนไว้ 5 ประการ²⁷ ดังนี้

1. เน้นการให้ความสำคัญแก่เพื่อนบ้านที่ระดับรากหญ้า

ในส่วนองค์ประกอบแรกนี้ตั้งอยู่บนฐานคติที่ต้องการเพิกถอนกิจกรรมต่างๆของกระบวนการยุติธรรมออกจากการผูกติดไว้กับสถานที่ตั้งและประยุกต์กิจกรรมการอำนวยความสะดวกยุติธรรมแบบอิสระที่เหมาะสมกับวิถีชุมชนแต่ละแห่งแทน

2. ให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหา

กระบวนการยุติธรรมทางหลักได้รับการขนานนามว่าเป็น “กระบวนการต่อสู้คดีของคู่ปรปักษ์ระหว่างผู้ถูกกล่าวหาฝ่ายหนึ่งกับรัฐอีกฝ่ายหนึ่ง” ส่วนทฤษฎีแบบยุติธรรมชุมชนนั้น อธิบายว่าอาชญากรรมมิใช่การต่อสู้ซึ่งความเป็นผู้ชนะกันระหว่างสองฝ่ายแต่เป็น “ชุดของปัญหาที่ต้องแก้ไข” ซึ่งการแก้ไขปัญหาต้องอาศัยชุดข้อมูลข่าวสารและผลประโยชน์ร่วมกันของทั้งสองฝ่ายเพื่อหาหนทางที่เหมาะสมในการแก้ปัญหานั้นๆ

3. ลดการพึ่งพิงผู้มีอำนาจและลดการผลักความรับผิดชอบให้สถาบัน

กระบวนการยุติธรรมการแสหลักมีลักษณะการปกครองแบบลำดับชั้น โดยในระดับผู้ปฏิบัติงานจะทำหน้าที่ดำเนินงานและรายงานผลการทำงานของตนไปยังระดับชั้นการบังคับบัญชาที่

²⁶ เพ็งอ้าง

²⁷ กระบวนการยุติธรรม, 2550, ยุติธรรมชุมชนและยุติธรรมสมานฉันท์, หน้า 35-38

เหนือขึ้นไปตามลำดับเป็นทอดๆ ในลักษณะความสัมพันธ์แนวตั้ง ขณะที่แนวคิยุดิธรรมชุมชนไม่ใช่รูปแบบองค์การตามธรรมเนียมแบบแผนดั้งเดิม แต่ใช้เครือข่ายความสัมพันธ์แนวราบแทน โดยผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องในการอำนวยความสะดวกยุติธรรมอาจรายงานไปยังประธานกลุ่มที่เป็นเครือข่ายยุติธรรมชุมชนแทนที่จะรายงานไปยังผู้เชี่ยวชาญลำดับชั้นบังคับบัญชาถัดขึ้นไป

4. เพิ่มคุณภาพชีวิตให้แก่ชุมชน

ยุติธรรมชุมชนตระหนักว่าการอำนวยความสะดวกยุติธรรมเฉพาะรายเป็นเรื่องสำคัญ แต่ต้องยอมจำนนให้กับเป้าหมายที่สำคัญกว่า นั่นคือ การเพิ่มพูนคุณภาพชีวิตชุมชน ซึ่งถือเป็นการอำนวยความสะดวกยุติธรรมเพื่อประโยชน์สาธารณะ ความยุติธรรมจึงไม่ควรเป็นเรื่องประสบการณ์ส่วนบุคคลเฉพาะตัวที่เกี่ยวข้องกับอาชญากรรมคดีหนึ่งๆ เท่านั้น แต่ควรเป็นประสบการณ์ร่วมของกลุ่มคนที่สามารถเข้าถึงเรียนรู้ และรับรู้ร่วมกันทั้งชุมชน

5. เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมยุติธรรม

ประชาชนมีบทบาทหลายอย่างในการริเริ่มกิจกรรมยุติธรรมชุมชนซึ่งอย่างน้อยที่สุดเป็นเรื่องการมีส่วนร่วมในการประชุมหารือเกี่ยวกับประเด็นอาชญากรรมและการจัดระเบียบชุมชนของตน หรือมีส่วนร่วมในกิจกรรมอื่นๆ อันได้แก่การอุทิตคนเป็นอาสาสมัครในโครงการต่างๆ เสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม ช่วยแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำความผิดกลับคืนสู่ชุมชน บ้างก็เข้าร่วมแบบเป็นทางการในคณะกรรมการต่างๆ

สำหรับการถ่ายโอนการมีส่วนร่วมในงานยุติธรรมสู่ประชาชนนั้นมาจากรากฐานแนวคิดสำคัญ 2 ประการ²⁸ คือ

- 1) การควบคุมสังคมแบบทางการโดยตำรวจและระบบศาลยุติธรรมเป็นเพียงชั้นบางๆ ชั้นหนึ่งของสถาบันและระบบวัฒนธรรมหลักที่ยังรากลึกในการสร้างกฎเกณฑ์ทางสังคมส่วนรวม แต่เส้นแถบบางๆ ที่ใช้ควบคุมสังคมนี้ได้รับการค้ำจุนด้วยการทำงานโดยสถาบันหลักอื่นๆ เช่น ครอบครัว โรงเรียน วัด องค์กรชุมชน ฯลฯ
- 2) เป็นที่ประจักษ์ทั่วกันว่า ความล้มเหลวจากประสบการณ์ในอดีตที่ผ่านมาบ่งชี้ให้เห็นผลจากการตั้งสมมติฐานที่ผิดพลาดจากความเชื่อที่ว่า ความปลอดภัยของชุมชนเป็นภาระหน้าที่ของระบบยุติธรรมของรัฐเท่านั้น

²⁸ เฟิงอ้าง

2.4 หลักการสำคัญพื้นฐานของยุติธรรมชุมชน

หลักการพื้นฐานของยุติธรรมชุมชนนั้น Karp และ Todd ได้กล่าวไว้ 7 ประการ²⁹ ได้แก่

1) หลักการประชาธิปไตย (Democratic principle)

โดยหลักประชาธิปไตย ถือเป็นจุดเริ่มแรกของการพิจารณาถึงการเข้าร่วมของคนในชุมชนต่อกระบวนการยุติธรรม สิทธิและความรับผิดชอบของผู้กระทำผิด ผู้เสียหาย ผู้รับทราบ เหตุการณ์ ผู้แทนสถาบันชุมชน และผู้ปฏิบัติงานด้านยุติธรรม ภายใต้มุมมองที่ว่าทุกฝ่ายต่างก็มีบทบาทอันเป็นเอกลักษณ์และสำคัญต่อการแก้ปัญหาด้วยความเป็นธรรมในการกระทำผิด จึงต้องอาศัยพื้นฐานของความเป็นประชาธิปไตยในการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในสังคม เพื่อเปิดช่องให้ประชาชน/ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับกระบวนการยุติธรรมได้

2) หลักการยึดบรรทัดฐานของชุมชน (Norm affirmation)

เป็นหลักยึดถือที่ตอบสนองชุมชนไม่เพียงแต่ยึดถือศีลธรรมของชุมชน แต่คนที่อยู่ภายในชุมชนจำต้องสร้างหลักยึดถือปฏิบัติที่ตนต้องอธิบายให้ได้ถึงการกระทำที่ละเมิดต่อชีวิตคนในชุมชน เพื่อยืนยันบรรทัดฐานการยอมรับของชุมชนนี้สำหรับผู้ที่ไม่ปฏิบัติตาม เมื่อเกิดการกระทำผิดหรือข้อพิพาทต้องให้มีกระบวนการกำหนดมาตรฐานความประพฤติและให้เหตุผลกับมาตรฐานดังกล่าวด้วย ซึ่งคนภายในชุมชนสามารถตอบสนองต่ออาชญากรรมได้โดยให้คนภายในชุมชนสามารถบังคับใช้มาตรฐานความประพฤติดังกล่าวได้ หรือการนำกระบวนการกำหนดบทบังคับออก (Sanctioning Process) จากการพิจารณาคดีในศาลแล้วหันมาใช้การแก้ปัญหาแบบไม่เป็นทางการในห้องคณะกรรมการชุมชนจะทำให้ผู้กระทำผิดสามารถเผชิญหน้ากับเพื่อนในชุมชนได้โดยตรง

3) หลักความเสมอภาคเท่าเทียมกัน (Equalitarian principle)

หลักความเสมอภาคเท่าเทียม เป็นหลักการพื้นฐานสำคัญในการดำเนินการแทบจะทุกๆ เรื่อง โดยเฉพาะในการนำมาใช้ในระบอบยุติธรรมชุมชน หากในชุมชนนั้นเป็นชุมชนที่มีความไม่เท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา หรือ เป็นชุมชนที่ขาดทรัพยากร หรือความรู้้อย่างเพียงพอไม่อาจที่จะสามารถจัดการกับปัญหา หรือข้อพิพาทที่เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพนัก ดังนั้นการเพิ่มศักยภาพความเท่าเทียมกันให้เกิดขึ้นในชุมชนแต่ละชุมชน จะส่งผลสะท้อนให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและเกิดพลังภายใน ลดความรู้สึกไม่เท่าเทียมกันในชุมชน และสร้างโอกาสทางสังคม ที่เท่าเทียมกัน ซึ่งถือเป็นกลยุทธ์สำคัญของยุติธรรมชุมชนที่จะใช้จัดการแก้ปัญหาต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นภายในชุมชนได้เป็นอย่างดี

²⁹ David R. Karp และ Todd R. Clear, Community Justice: a conceptual Framework, อ้างใน ทวีตรา เจริญ, 2560, รายงานฉบับสมบูรณ์ เรื่อง การเสริมสร้างแนวความคิดกระบวนการยุติธรรมชุมชนภายใต้บริบทของกฎหมายรัฐธรรมนูญ, หน้า 15

4) หลักความปลอดภัยชุมชน (Public safety)

เป็นหลักการที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการลดความหวาดกลัวของชุมชนต่อปัญหาอาชญากรรม และคุณภาพชีวิตของชุมชนที่มาจากความเชื่อมั่นในเรื่องความปลอดภัยเมื่อเข้ามาอยู่ร่วมกันในชุมชนนั้นๆ

5) หลักการดูแลหรือถักทอสายสัมพันธ์ (Inclusive)

การยืนยันความเป็นสมาชิกของชุมชนที่เกิดจากความสามัคคีเป็นหนึ่งในเดียวกันที่ไม่สามารถจะซื้อหาได้ด้วยเงินตรา กลายเป็นยุทธศาสตร์ยุทธวิธีชุมชนที่จะต้องไม่ทิ้งสมาชิกคนใดคนหนึ่งให้อยู่อย่างโดดเดี่ยวเดียวดายตามลำพัง ย่อมหมายความว่าสักวันหนึ่งผู้กระทำผิดต้องคืนกลับชุมชน ดังนั้นระบบยุทธวิธีทางอาญาต้องหาทางแก้ไขฟื้นฟู ให้การสงเคราะห์ช่วยเหลือถักทอสายสัมพันธ์เหล่านั้นให้เข้ากับความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเพื่อไม่ให้สมาชิกเหล่านั้นเกิดความรู้สึกว่าตนเป็นคนด้อยโอกาสหรือ เป็นคนแปลกหน้าในชุมชนนั้น ซึ่งความคิดดังกล่าวจะทำให้เกิดการต่อต้านสังคมและจะนำไปสู่การกระทำผิดซ้ำขึ้นมาอีก

6) หลักการพึ่งพาอาศัยกันและกัน (Mutuality)

การให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่างๆ อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ภายใต้กิจกรรมที่มาจากความร่วมมือกัน อันเป็นมาตรฐานทางคุณธรรมขั้นต่ำที่สุด คือ อย่างน้อยที่สุดต้องยึดมั่นในหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ส่วนคุณธรรมขั้นสูงคือการยึดมั่นในหลักการทำงานร่วมกันกับทุกภาคส่วนและกับชุมชนในลักษณะที่ต่างฝ่ายต่างพึ่งพาซึ่งกันและกัน การที่ทุกภาคส่วนที่ทำงานร่วมกันต่างก็บรรลุเป้าหมายโดยใช้หลักการพึ่งพาซึ่งกันและกันโดยมีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมเชิงบวกด้วยการใช้มาตรการต่างๆ ได้แก่ การให้ผู้กระทำผิดทำงานบริการสาธารณะ การเข้ามามีส่วนร่วมในการรณรงค์ป้องกัน อาชญากรรมของชุมชน การให้การเรียนรู้ทักษะทางสังคม และการควบคุมและสอดส่องแก่เยาวชน เป็นต้น

7) หลักความเป็นผู้นำแบบจิตสาธารณะ (Stewardship principle)

การที่เรียกร้องให้ประชาชนสำรวจตนเองว่า ตนเป็นคนที่เสียสละและเห็นแก่ ประโยชน์ส่วนรวมยิ่งกว่าประโยชน์ส่วนตนเสียก่อน โดยเฉพาะการคำนึงคนที่ด้อยโอกาสว่าตนหรือ ผู้ที่อ่อนแอกว่าเพื่อสนับสนุนการสร้างทรัพยากรชุมชนในการเป็นผู้นำให้สมาชิกชุมชนสามารถที่จะทำงานร่วมกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของชุมชน เพื่อก่อให้เกิดความสามารถในการทำงานร่วมของชุมชน

โดยในการนำระบบยุทธวิธีชุมชนมาใช้นั้นต้องอาศัยหลักการพื้นฐานทั้ง 7 ประการประกอบกัน มิใช่เลือกใช้หลักการอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว เนื่องจากหลักการแต่ละอย่างย่อมสอดคล้องผสมผสานและสนับสนุนแนวทางในการดำเนินการของทุกหลักการให้ออกมามีคุณภาพต่อไป

2.5 หลักการดำเนินงานของยุติธรรมชุมชน

ในส่วนการดำเนินการภายใต้ยุติธรรมชุมชนนั้น บุคคลภายในชุมชนที่ต้องการเข้าร่วมกระบวนการต้องเข้ามาร่วมกับภาครัฐด้วยความสมัครใจเท่านั้น โดยมีมุมมองเพื่อประโยชน์ของชุมชนตนเองเป็นหลัก โดยการทำให้ชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่นั้นสงบสุขปลอดภัยน่าอยู่ โดยตั้งอยู่บนหลักการที่ว่า ไม่มีใครรักห่วงใยชุมชนมากไปกว่าคนที่อยู่ในชุมชนนั่นเอง รัฐจะต้องค้นหากลุ่มผู้แทนในชุมชนที่อาสาสมัครเข้าทำงาน เพราะมีความห่วงใยและมีความพร้อมที่จะดูแลชุมชนของตน มาจัดฝึกอบรมให้ความรู้ จัดสร้างเครือข่ายการประสานงานที่มีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการสื่อสารเพื่อรับแจ้งเหตุร้ายจากยุติธรรมชุมชนเพื่อให้คำปรึกษาหารือในด้านกฎหมายหรือการป้องกันอาชญากรรม เพื่อการป้องกันและเฝ้าระวังเรื่องยาเสพติดเพื่อให้คำแนะนำในการแก้ปัญหาสังคมให้กับยุติธรรมชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อเป็นพี่เลี้ยงอาสาสมัครยุติธรรมชุมชนในการไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งหรือข้อพิพาทในชุมชนรวมทั้งอาจร่วมกันวางแผนในการอบรมดูแลเด็กและเยาวชนและป้องกันการกระทำผิดของเด็กและเยาวชน โดยเฉพาะกลุ่มที่เริ่มมีพฤติกรรมเสี่ยงที่อาจนำไปสู่การกระทำผิด ซึ่งอาจจะเป็นการร่วมมือกันจัดอบรมหรือจัดกิจกรรมให้เยาวชนได้รับรู้ถึงผลกระทบของการกระทำผิด เป็นต้น³⁰

2.6 กรอบแนวคิดงานยุติธรรมชุมชนของกระทรวงยุติธรรม³¹

1. สร้างความเป็นเอกภาพของระบบงานยุติธรรมชุมชนโดยดำเนินการในภาพของกระทรวงยุติธรรมภายใต้การกำหนดทิศทางและกำกับดูแลในรูปของคณะกรรมการ (คณะอนุกรรมการพัฒนาเครือข่ายยุติธรรมชุมชนกระทรวงยุติธรรม) และมีสำนักงานยุติธรรมจังหวัด โดยศูนย์ประสานงานเครือข่ายยุติธรรมชุมชนเป็นหน่วยบริหารจัดการให้กับกรมคุมประพฤติในระดับจังหวัดหรือพื้นที่และมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นหน่วยงานสนับสนุนและร่วมดำเนินการ

2. เสริมพลังและศักยภาพให้ชุมชนมีอำนาจและบทบาทในการจัดการงานยุติธรรม 5 ด้าน คือ

1) การเสริมพลังชุมชนทางด้านกฎหมายและสิทธิเสรีภาพ หมายถึงการทำให้ชุมชนมีความรู้ความเข้าใจในด้านกฎหมาย สิทธิเสรีภาพ และหน้าที่ รวมทั้งมีความเชื่อมั่นในหลักนิติธรรมซึ่งจะนำไปสู่การสร้างภูมิคุ้มกันทางด้านสิทธิเสรีภาพในฐานะผู้กระทำและผู้ถูกกระทำ ตลอดจนทำให้มีความเชื่อมั่น เคารพในหลักกฎหมายของบ้านเมือง

2) ป้องกันและแก้ไขปัญหาอาชญากรรม หมายถึง ชุมชนดำเนินกิจกรรมเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาอาชญากรรมไม่ให้เกิดขึ้นในชุมชน เช่น การจัดเวรยาม การเฝ้าระวังปัญหาอาชญากรรม

³⁰ วันชัย รุจนวงศ์, 2550, “ยุติธรรมชุมชน การสร้างความยุติธรรมโดยประชาชน.” วารสารกรมคุมประพฤติ ฉบับที่ 14 (มกราคม 2550) หน้า 3

³¹ วุฒิวงศ์ แก้วใต้ปาน, 2551, ความคาดหวังของประชาชนต่อศูนย์ยุติธรรมชุมชนตำบลบางศรีเมือง, หน้า 49

เรื่องยาเสพติด การสอดส่องดูแลเยาวชนไม่ให้ทะเลาะวิวาทหรือประพฤติตัวไม่เหมาะสม การแจ้งเบาะแสอาชญากรรม การจัดตั้งตำรวจชุมชน การเฝ้าระวังและสอดส่องความผิดปกติของชุมชน และการจัดระเบียบชุมชน เป็นต้น

3) การระงับข้อพิพาทด้วยกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ หมายถึงการแก้ไขข้อพิพาทข้อพิพาทที่คู่กรณีมีความพึงพอใจที่จะให้ข้อพิพาทยุติลง โดยไม่มีฝ่ายใดแพ้ฝ่ายใดชนะ แต่ทั้งสองฝ่ายชนะเหมือนกัน โดยไม่มีการขึ้นของคนกลางให้แต่ละฝ่ายต้องยินยอม แต่คนกลางจะทำหน้าที่ให้ทั้งสองฝ่ายได้ตกลงพูดคุยกันด้วยความพึงพอใจและสมานฉันท์ โดยคนกลางอาจเป็นผู้นำชุมชน เป็นผู้ที่เคารพนับถือของคนในชุมชน ซึ่งอาจเป็นผู้นำทางธรรมชาติ เป็นผู้อาวุโส เป็นต้น

4) การเยียวยาผู้เสียหายและเหยื่ออาชญากรรม หมายถึงการช่วยเหลือเยียวยาแก่ผู้เสียหายและเหยื่ออาชญากรรมทั้งในด้านจิตใจและการชดเชยค่าเสียหายอย่างเหมาะสม ที่จะให้ผู้เสียหายกลับคืนสภาพปกติ

5) การคืนคนดีสู่สังคม หมายถึง ชุมชนมีบทบาทในการแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำผิดกลับคืนสู่ชุมชนด้วยความอบอุ่น เชื่อมั่น และให้การสงเคราะห์ช่วยเหลือ ในด้านอาชีพและหลักประกันของชีวิต

2.7 การกิจและเป้าหมายของยุติธรรมชุมชน

จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย³²กล่าวถึงภารกิจและเป้าหมายที่ชุมชนสามารถอำนวยความสะดวกยุติธรรมได้มี 4 ประการ คือ

1. การป้องกันควบคุมอาชญากรรมและการกระทำผิด (crime control and crime prevention) หมายถึง การกระทำเชิงรุกใด ๆ อันเป็นการยับยั้งหรือชะลอเวลาหรือสถานการณ์มิให้นำไปสู่การเกิดอาชญากรรมและการกระทำผิด ด้วยการควบคุม จัดระเบียบชุมชนให้เห็นผลและทำการป้องกันก่อนเกิดปัญหาที่อาจเกิดขึ้นกับบุคคล เวลาและสถานที่ ทั้งที่เป็นกลุ่มเสี่ยงในการกระทำผิดและกลุ่มเสี่ยงในการตกเป็นเหยื่ออาชญากรรม เช่น บุคคล : กลุ่มวัยรุ่นชาย วัยรุ่นหญิง เวลา : ยามวิกาล รุ่งสาง สถานที่ : ตึกร้าง ซอยเปลี่ยว หมู่บ้าน ที่การตรวจตราของเจ้าหน้าที่ยังไม่ถึง ฯลฯ

กิจกรรมการป้องกันควบคุมอาชญากรรมและการกระทำผิด ได้แก่กิจกรรมต่าง ๆ ที่มีลักษณะการป้องกัน ควบคุม จัดระเบียบ ชุมชนและให้ความรู้เกี่ยวกับอาชญากรรมและการกระทำผิดกฎหมายของเด็กและเยาวชน การกระทำผิดระเบียบชุมชน การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน พลเมือง ฯลฯ ทั้งที่เป็นกิจกรรมของยุติธรรมเชิงจารีต กิจกรรมยุติธรรมของท้องถิ่นและกิจกรรมของเครือข่ายยุติธรรมชุมชนที่พัฒนาขึ้น โดยเน้นการใช้กลยุทธ์การควบคุมทางสังคมแบบไม่เป็นทางการเป็นหลัก

³² จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย (2550),ยุติธรรมชุมชน : ทัศนวิสัยกระบวนการยุติธรรมภาคประชาชน,ในยุติธรรมชุมชน : บทบาทการอำนวยความสะดวกยุติธรรมโดยชุมชนเพื่อชุมชน, หน้า 60 - 63

2. การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ (Restorative Justice and Conflict Management) หมายถึง การทำให้ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชน ยุติลงหรือบรรเทาความรุนแรงลง ด้วยการประสานงานดำเนินการเอง หรือ ส่งต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยคนในชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ ตามรูปแบบวิธีการเชิงสมานฉันท์หรือวิธีการที่ไม่ใช้ความรุนแรงหรือสันติวิธี กิจกรรมที่เกี่ยวกับการความขัดแย้ง เชิงสมานฉันท์ ได้แก่กระบวนการหรือวิธีการที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่าง

(1) บุคคลด้วยกัน

(2) บุคคลกับระเบียบกฎเกณฑ์ของชุมชน

(3) บุคคลกับระเบียบกฎเกณฑ์หรือกฎหมายของรัฐ และ

(4) ชุดระเบียบกฎเกณฑ์ของชุมชนกับระเบียบกฎเกณฑ์ของรัฐ โดยใช้รูปแบบต่าง ๆ ในการจัดการความขัดแย้ง ได้แก่การไกล่เกลี่ย(dispute resolution) การประชุมฟื้นฟูสัมพันธ์ภาพ (victim-offender mediation) การประชุมกลุ่มครอบครัวและชุมชน (family and community group conference) และ วิธีการเชิงจารีตหรือวิธีการของท้องถิ่นรูปแบบต่าง ๆ เช่นสภาผู้เฒ่า เจ้าโคตร แก่บ้าน เกลอมุชวาเราะฮ์ ฯลฯ

3. การเยียวยาและการเสริมพลัง (community and victim empowerment) หมายถึง การลดและเยียวยาความเสียหายหรือความรุนแรงที่เกิดจากอาชญากรรมหรือการกระทำผิด กิจกรรมเกี่ยวกับการเยียวยาและการเสริมพลัง ได้แก่ การติดตามการปฏิบัติตามสัญญา ข้อตกลงที่เกิดจากการใช้วิธีการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ของผู้กระทำผิดและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง กิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นการเยียวยาหรือเสริมพลังเหยื่ออาชญากรรม เช่น กลุ่มเพื่อนหญิง ฯลฯ

4. การคืนคนดีกลับสู่ชุมชน (reintegration) หมายถึง การที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมปรับปรุงแก้ไขนิสัยความประพฤติและจิตใจของผู้กระทำผิดกลุ่มการหันเหอกจากกระบวนการยุติธรรมหลักมาใช้กระบวนการยุติธรรมทางเลือกโดยเฉพาะใช้วิธีการคุมความประพฤติ กิจกรรมการคืนคนดีกลับสู่ชุมชน ได้แก่ กิจกรรมการแก้ไขฟื้นฟูด้านพฤติกรรมและด้านจิตใจของผู้กระทำผิดที่ถูกคุมความประพฤติทั่วทั้งที่เป็นเด็ก เยาวชน ผู้ใหญ่ และผู้ได้รับการพักการลงโทษให้ปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนด รวมทั้งการทำงานบริการสังคมรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่การทำงานบริการสังคมแทนการกักขังแทนค่าปรับ การทำงานบริการสังคมตามคำสั่งศาล การทำงานบริการสังคมเพื่อชดเชยความเสียหายแก่เหยื่ออาชญากรรม และการทำงานบริการสังคมตามความสมัครใจตลอดจนกิจกรรมอื่น ๆ เพื่อเชื่อมโยงรับคืนผู้กระทำผิดกลับสู่ชุมชน

2.8 บทบาทของยุติธรรมชุมชน

กิตติพงษ์ กิตยารักษ์³³ ได้กล่าวถึงบทบาทของยุติธรรมชุมชนไว้รวม 4 ประการคือ

1. การเสริมพลัง หมายถึง การดำเนินบทบาทหรือกิจกรรมที่มีวัตถุประสงค์ในการกระตุ้นให้ชุมชนซึ่งมีทุนทางสังคม มีความรู้ ศักยภาพ และประสบการณ์ ตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่นได้นำสิ่งเหล่านี้มาสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีในชุมชนโดยร่วมกันจัดการกับปัญหาอาชญากรรม ความขัดแย้งหรือปัญหาใด ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน การเสริมพลังอาจหมายถึง กิจกรรมในการค้นหาทุนทางสังคม การกระตุ้นให้ชุมชนสามารถรวมตัวกันหรือกิจกรรมในการเสริมทักษะบางเรื่องที่ทำเป็นประจำในการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับยุติธรรมชุมชน

2. การป้องกันและสร้างภูมิคุ้มกันจากปัญหาอาชญากรรม หมายถึง การดำเนินบทบาทหรือกิจกรรมใด ๆ ที่เป็นการป้องกันอาชญากรรมและการกระทำผิด ซึ่งรวมไปถึงการนำไปสู่การลด ละ เลิก หรือหยุดยั้งพฤติกรรมเสี่ยงต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่การกระทำผิดหรืออาชญากรรมต่าง ๆ ที่แม้ยังไม่ถึงขั้นเป็นอาชญากรรม หรือ การกระทำผิดด้วย เช่นการดื่มสุรา และทำลายเสียหายการมั่วสุมของวัยรุ่น ฯลฯ

3. การเยียวยา หมายถึง การชดใช้ความเสียหายที่เกิดขึ้นจากอาชญากรรม หรือการกระทำผิดกฎหมายของสังคม การบรรเทาผลร้ายจากอาชญากรรมหรือการกระทำผิดที่เกิดขึ้นกับทุกฝ่าย ได้แก่ผู้เสียหาย ผู้กระทำผิดและชุมชนเอง รวมถึงการช่วยเหลือสนับสนุนให้ผู้กระทำผิด ผู้เสียหายและผู้ที่ได้รับผลกระทบจากอาชญากรรมหรือการกระทำผิดมีโอกาสกลับคืนสู่สังคม

4. การจัดการความขัดแย้ง หมายถึง การกระทำใด ๆ ที่ทำให้ข้อขัดแย้ง การทะเลาะวิวาท การไม่เข้าใจกันและพฤติกรรมที่นำไปสู่ความรุนแรง ได้ลดน้อยลงและหายไปโดยสมบูรณ์ทั้ง 2 ฝ่าย มีความเข้าใจกัน ได้มีการชดใช้หรือบรรเทาความเสียหายที่เกิดขึ้น

2.9 เครือข่ายยุติธรรมชุมชน

เครือข่ายยุติธรรมชุมชน คือการดำเนินงานที่กระทรวงยุติธรรมเปิดให้ “ประชาชนกลุ่มองค์กร” มีส่วนร่วมกับกระทรวงยุติธรรมในฐานะเป็น “หุ้นส่วน” ซึ่งมีความเป็นเจ้าของให้มีส่วนร่วมในความสงบสุข เรียบร้อยปลอดภัยของชุมชน ภายใต้ยุทธศาสตร์กระทรวงยุติธรรม “ยุติธรรมถ้วนหน้าประชามีส่วนร่วม” โดยภาครัฐจะส่งเสริมการรวมตัวของประชาชนในลักษณะของ “เครือข่าย” เพื่อทำงานเคียงบ่าเคียงไหล่กับภาครัฐในการดำเนินภารกิจต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง กับผลประโยชน์ของชุมชน และจะส่งเสริมให้เครือข่ายมีความเข้มแข็ง สามารถจัดตั้ง “ศูนย์ยุติธรรมชุมชน” ของตนเองขึ้น เพื่อเป็นกลไกในการร่วมกันสรรหาแนวทางที่จะทำให้ภาครัฐและภาคประชาสังคมร่วมกันสร้าง “สังคมที่ยุติธรรม” กล่าวคือ เป็นสังคมที่ประชาชนได้รับความเป็นธรรมอย่างเสมอภาคภายใต้กฎหมายอย่าง

³³ กิตติพงษ์ กิตยารักษ์ (2550), ยุติธรรมชุมชน : บทบาทการอำนวยความยุติธรรม โดยชุมชนเพื่อชุมชน, หน้า 26 -

ถ้วนทั่ว และเป็นสังคมที่มีความสงบสุข ปราศจากอาชญากรรมอันจะเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างยั่งยืน

2.9.1 คำนียามเครือข่ายชุมชน

กิตติพงษ์ กิตยารักษ์ ได้กล่าวว่า “เครือข่ายยุติธรรมชุมชน” หมายถึง ประชาชน กลุ่ม หรือองค์กรที่มีความสนใจและสมัครใจที่จะแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและประสานความร่วมมือในการป้องกันเฝ้าระวังปัญหาอาชญากรรม ตลอดจนเข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาทในกิจกรรมต่าง ๆ ของกระทรวงยุติธรรมเพื่อตอบสนองความต้องการและเสริมสร้างความยุติธรรมและความสงบสุขในชุมชน³⁴

2.9.2 บทบาทหน้าที่ของเครือข่ายยุติธรรมชุมชน³⁵

ประชาชนที่สนใจเข้าร่วมเป็นเครือข่ายยุติธรรมชุมชน จะได้รับการอบรมและได้รับการรับรองจากกระทรวงยุติธรรม โดยบทบาทหน้าที่ดังนี้

1. ช่วยเหลือดูแลให้คำแนะนำและแก้ปัญหาในเบื้องต้นกับผู้ที่ถูกละเมิดสิทธิและเสรีภาพ หรือต้องการคำแนะนำเบื้องต้นทางด้านกฎหมาย และกระบวนการยุติธรรม
2. ช่วยลดข้อพิพาทและความขัดแย้งในชุมชน
3. ช่วยป้องกันปัญหาอาชญากรรมในชุมชน
4. ช่วยแก้ไข ฟื้นฟู ช่วยเหลือ สงเคราะห์ผู้กระทำผิด
5. ให้ความช่วยเหลือดูแลผู้ที่ได้รับความเสียหาย และผลกระทบจากอาชญากรรม
6. การจัดตั้งและดำเนินการใน "ศูนย์ยุติธรรมชุมชน"
7. เป็นแนวร่วมของกระทรวงยุติธรรมในชุมชนในการดำเนินกิจกรรมรูปแบบต่างๆ ที่เป็นการเสริมสร้างความยุติธรรม ความเป็นธรรมและความสงบสุขในชุมชน เพื่อให้สังคมสงบสุขและมีความเป็นธรรม

2.10 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.10.1 แนวคิดในการลงโทษผู้กระทำผิด

ก่อนที่จะศึกษาทำความเข้าใจในแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับยุติธรรมชุมชน ควรศึกษาแนวคิดทฤษฎีตลอดจนวิวัฒนาการในการลงโทษผู้กระทำผิดควบคู่กันไปด้วยเพื่อให้เข้าใจใน

³⁴ กิตติพงษ์ กิตยารักษ์, 2550, “ยุติธรรมชุมชน” : การเปิดพื้นที่การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการยุติธรรม ใน คณะทำงานโครงการนาร่องพัฒนาระบบงานยุติธรรมชุมชน, ยุติธรรมชุมชน : รวมงานวิจัย บทความ, หน้า 8-9

³⁵ กรมคุมประพฤติ, บทบาทหน้าที่ของเครือข่ายยุติธรรมชุมชน, ค้นหาออนไลน์จาก <http://www.probatation.go.th/contentmenu.php?id=250> เมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม 2563

พื้นฐานแนวความคิดการควบคุม ป้องกันการเกิดข้อพิพาท และอาชญากรรมภายในชุมชนโดยอาศัย ชุมชนตามแนวคิดของยุติธรรมชุมชน

วัตถุประสงค์และทฤษฎีการลงโทษ

การลงโทษผู้กระทำความผิดนั้นถือเป็นเครื่องมือของภาครัฐในการควบคุมและจัดระเบียบ ภายในสังคม แต่แนวคิดในการลงโทษนั้นมีวัตถุประสงค์ในการลงโทษที่แตกต่างกันไปตามค่านิยมและ แนวความคิดในแต่ละยุคสมัย โดยสามารถแยกสรุปได้ 4 ทฤษฎีแนวคิด³⁶ ดังนี้

1) ทฤษฎีการลงโทษเพื่อการแก้แค้นทดแทน (Retribution)

การลงโทษเพื่อการแก้แค้นทดแทนเป็นแนวคิดซึ่งมีการพัฒนามาจากปรัชญาพื้นฐานว่า อาชญากรรมเป็นการประทุษร้ายต่อผู้อื่นจึงสมควรได้รับการลงโทษ สมองตอบแก้แค้นให้สาสมอย่าง รุนแรงกับอาชญากรรมที่ได้ก่อขึ้น ทำให้รูปแบบการลงโทษมีลักษณะที่รุนแรงโหดร้าย โดยมีนัก ปรัชญาชาวเยอรมัน Immanuel Kant ได้กล่าวสนับสนุนแนวความคิดนี้ว่า “ผู้ซึ่งจงใจทำการอันไม่ เป็นธรรมต้องถูกลงโทษซึ่งต้องได้สัดส่วนตามสภาพและความหนักเบาของความผิดที่ได้กระทำ หาก สังคมไม่ลงโทษเท่ากับสังคมยอมรับรองการกระทำของบุคคลนั้น”³⁷

อย่างไรก็ตามแนวคิดในการลงโทษเพื่อแก้แค้นทดแทนในปัจจุบันนั้นได้ลดความสำคัญลง เนื่องจากวัตถุประสงค์ในการลงโทษตามแนวคิดนี้ต้องได้สัดส่วนเหมาะสมกับความร้ายแรงของ ความผิด ในการลงโทษกักขัง หรือจำคุกย่อมไม่สามารถควบคุมตัวไว้ได้นานเกินกว่าความร้ายแรงของ ความผิดได้ และเมื่อผู้กระทำผิดได้รับโทษครบตามคำพิพากษาย่อมได้รับการปล่อยตัวโดยแนวคิดนี้ ไม่ได้มุ่งเน้นพิจารณาแนวโน้มในการกลับมากระทำความผิดซ้ำและความเป็นอันตรายกับสังคมของ ผู้กระทำความผิดเลย จึงอาจเกิดการกระทำความผิดซ้ำอีกเรื่อยๆ และภาครัฐไม่อาจควบคุมความสงบ เรียบร้อยได้

2) ทฤษฎีการลงโทษเพื่อข่มขู่หรือปราบปราม (Deterrence)

แนวคิดทฤษฎีนี้เชื่อว่าการกระทำความผิดเกิดขึ้นจากการที่บุคคลไม่มีความเกรงกลัวต่อ กฎหมาย การลงโทษจึงต้องมีขึ้นเพื่อป้องกันการกระทำผิดและทำให้ผู้กระทำความผิดเข็ดหลาบไม่ กล้ากระทำอีก ทั้งเพื่อเป็นเยี่ยงอย่างให้คนทั่วไปเห็นว่า ถ้ากระทำความผิดแล้วจะต้องได้รับโทษอย่าง เดียวกัน ส่งผลทำให้คนทั่วไปเห็นตัวอย่างแล้วเกิดความกลัวไม่กล้ากระทำความผิดเช่นนั้นอีก ซึ่งการ ลงโทษเพื่อข่มขู่หรือปราบปรามนั้นมีลักษณะสำคัญ คือ ความแน่นอนในการนำตัวผู้กระทำความผิด มาลงโทษ และต้องสามารถนำตัวผู้กระทำความผิดมาลงโทษได้อย่างรวดเร็วให้ “เห็นผลทันตา”

³⁶ พยงค์ สินธุนาวา, 2555, การศึกษาเรื่องการสืบเสาะและพินิจเชิงเปรียบเทียบ, เอกสารประกอบผลงานการควบคุม ปะพฤติ กระทรวงยุติธรรม, หน้า 6-7

³⁷ B. Sharon Byrd, Kant's Theory of Punishment : Deterrence in Its Threat, Retribution in Its Execution, in Journal LAW AND PHILOSOPHY, Vol 8, No. 2 (Aug.1989) pp.151-200

เพราะหากปล่อยเวลาให้ล่าช้า ย่อมทำให้คนทั่วไปลืมเรื่องราวการกระทำความผิดที่เกิดขึ้นและอาจทำให้การลงโทษไม่มีผลในการข่มขู่ยับยั้ง อีกทั้งในการลงโทษผู้กระทำความผิดนั้นจะต้องลงโทษอย่างเสมอภาคไม่มีการเลือกปฏิบัติ และบทลงโทษต้องมีความเหมาะสมกับความผิดที่ได้กระทำขึ้น กล่าวคือ โทษต้องไม่เบาเกินไปจนไม่มีผลเป็นการยับยั้งข่มขู่ และไม่หนักจนละเมิดสิทธิของบุคคลนั้นเกินควร

3) ทฤษฎีการลงโทษเพื่อแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำความผิด (Rehabilitation)

แนวคิดนี้เชื่อว่าอาชญากรรมไม่ได้เกิดขึ้นโดยความสมัครใจของผู้กระทำความผิด การกระทำความผิดของมนุษย์ถูกกำหนดจากปัจจัยต่างๆร่วมกัน โดยสิ่งแวดล้อมที่มีส่วนกดดันและหล่อหลอมจนนำไปสู่การกระทำความผิดซึ่งแต่ละบุคคลอาจมีปัจจัยที่แตกต่างกันไป และปัจจัยเหล่านี้อยู่นอกเหนือการควบคุมของมนุษย์ ดังนั้นการลงโทษควรพิจารณาถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดการกระทำความผิดและหาแนวทางแก้ไขเป็นรายบุคคล โดยให้โอกาสแก่ผู้กระทำความผิดได้กลับตัวและแก้ไขปรับปรุงพฤติกรรมให้มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น จึงอาจกล่าวได้ว่ามาตรการในการแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำความผิดเป็นการบำบัดผู้กระทำความผิดโดยมีการใช้แนวทางสังคมศาสตร์และทางจิตวิทยาเข้ามาช่วยแก้ไขพฤติกรรมของผู้กระทำความผิด เช่น การอบรมทางศาสนา การฝึกวิชาชีพ การให้การศึกษา การให้ความช่วยเหลือหลังพ้นโทษ และการแก้ไขสภาพแวดล้อมซึ่งอาจทำได้โดยการจัดการมิให้ผู้กระทำความผิดอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการกระทำความผิดขึ้นอีก การใช้มาตรการคุมประพฤติแทนการลงโทษจำคุก การจำแนกประเภทนักโทษในเรือนจำ เป็นต้น ฉะนั้นการลงโทษไม่ได้มีจุดประสงค์เพื่อการแก้แค้นทดแทน หรือ การข่มขู่เท่านั้น แต่หากยังมีการแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำความผิดและเตรียมการให้บุคคลเหล่านั้นปรับตัวเข้าสู่สังคมได้เช่นเดิม โดยพิจารณาถึงปัจจัยของแต่ละบุคคลซึ่งแตกต่างกันไป และเป็นไปตามหลักมนุษยธรรม อีกทั้งเพื่อแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำความผิดให้กลับตัวเป็นคนดีโดยเกิดความสำนึกผิด เคารพกฎหมาย พร้อมทั้งจะกลับไปอยู่ในสังคมและประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองได้เมื่อพ้นโทษ

4) ทฤษฎีการลงโทษเพื่อตัดโอกาสการกระทำความผิด (Incapacitation)

การลงโทษเพื่อตัดโอกาสการกระทำความผิดมีหลักการสำคัญจากแนวคิดที่ว่า อาชญากรรมย่อมไม่เกิดขึ้นถ้าไม่มีอาชญากร ดังนั้นการป้องกันไม่ให้เกิดอาชญากรรมขึ้นในสังคมจึงจำเป็นต้องควบคุมผู้กระทำความผิดไว้ โดยมีวัตถุประสงค์ในการกำจัดผู้กระทำความผิดให้ออกจากสังคมอย่างถาวรหรือชั่วคราว ซึ่งเป็นการป้องกันคนในสังคมให้อยู่ได้ปลอดภัยไม่ต้องหวาดระแวงภัยจากบุคคลนั้นๆอีกต่อไป การลงโทษที่ตอบสนองต่อวัตถุประสงค์นี้ คือ การลงโทษประหารชีวิต จำคุก กักขัง โดยเฉพาะการลงโทษประหารชีวิตถือเป็นการตัดโอกาสผู้กระทำความผิดออกจากสังคมอย่างถาวร ส่วนการลงโทษจำคุก กักขัง เป็นการตัดผู้กระทำความผิดออกจากสังคมเพียงชั่วคราวในระยะเวลาหนึ่งเพื่อให้สังคมปลอดภัย

2.10.2 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมชุมชน

ระบบพฤติกรรมชุมชนมีพื้นฐานมาจากแนวคิดทฤษฎีหลายรูปแบบผสมผสานกัน โดยสามารถหยิบยกมาพิจารณาได้ดังนี้

1) ทฤษฎีพันธะทางสังคม (Social bonds)

แนวคิดทฤษฎีพันธะทางสังคมหรือความผูกพันของคนในสังคมเป็นแนวความคิดที่เชื่อว่าสามารถป้องกันและควบคุมการกระทำความผิดมิให้เกิดขึ้นได้ โดยพรชัย ชันดี เสนอว่าเหตุที่บุคคลไม่กระทำความผิดกฎหมายเพราะมีกลไกควบคุมทางสังคมขัดขวางไม่ให้เกิดบุคคลประกอบอาชญากรรมเมื่อใดก็ตามที่กลไกควบคุมทางสังคมได้อ่อนแอลง พฤติกรรมอาชญากรรมย่อมเกิดขึ้น³⁸

ทราวิส เฮอร์ชชี (Travis Hirschi) (Hirschi,1961)³⁹ ผู้เสนอแนวคิดทฤษฎีพันธะทางสังคมได้กล่าวถึงองค์ประกอบทั้ง 4 ประการดังนี้

(1) ความผูกพัน (attachment) คือ การที่บุคคลมีความรู้สึกไวต่อความคิดเห็นของบุคคลอื่น และใส่ใจต่อความรู้สึกของบุคคลหรือสถาบันทางสังคมที่มีความสำคัญต่อตนเอง มีลักษณะเป็นความผูกพันทางจิตใจต่อความรู้สึกรับผิดชอบชั่วดี คำนึงถึงผลประโยชน์ของบุคคลอื่นหรือของสังคมส่วนรวมมากกว่าผลประโยชน์ส่วนตัว ซึมซับหรือรับเอาบรรทัดฐานทั้งค่านิยม เจตคติ โดยเฉพาะรับแบบเอาบรรทัดฐานของสังคมเข้าไปในตัวบุคคล ดังนั้นเมื่อบุคคลมีผูกพันดังกล่าวกับบิดามารดา เพื่อน ครู อาจารย์หรือสถาบันต่างๆย่อมเป็นการยากที่จะมีกระทำความผิดได้ ความรู้สึกผูกพันดังกล่าวเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญมากที่สุดในการบรรเทา องค์ประกอบทั้งปวงในพันธะทางสังคม

(2) การมีข้อผูกมัด (commitment) ทฤษฎีพันธะทางสังคมให้ความสำคัญกับการมีจุดมุ่งหมายในชีวิตและเป้าหมายในอนาคตหรือการมีพันธะทางสัญญาต่อเป้าหมายที่ดี ซึ่งเป็นเรื่องของการที่บุคคลคำนึงถึงต้นทุนและผลประโยชน์จากการที่ทุ่มเทเวลา พลังงาน กำลังกาย กำลังใจ ความรู้ ความสามารถของตนเองไปใช้ประกอบกิจกรรมใดๆ พร้อมกับการคำนึงถึงเป้าหมายที่จะได้รับก็คือ รายได้ ชื่อเสียง หรือเกียรติยศ หรือผลประโยชน์อื่นๆที่คาดว่าจะได้จากการกระทำที่ตนเองได้กระทำลงไป การที่บุคคลใช้เวลาและพลังงานของตนไปในการกระทำที่เป็นที่ยอมรับ เช่น ในทางการศึกษา การทำงาน การพัฒนาทักษะทางอาชีพ การมีความทะเยอทะยานในอาชีพการงาน การสร้างธุรกิจการค้า หรือการสร้างชื่อเสียง จึงเกี่ยวข้องกับการมีเป้าหมายที่ดีและเป็นที่ยอมรับทางสังคม โดยเฉพาะความทะเยอทะยานในอาชีพ หรือการศึกษากล่าวอีกนัยหนึ่งการที่บุคคลได้ทุ่มเทความตั้งใจในการสร้างตนเองให้เจริญรุ่งเรืองแล้ว ความคิดที่จะกระทำความผิดไปจากบรรทัดฐานของสังคมก็จะลดน้อยลง เนื่องจากผลของการกระทำความผิดอาจจะทำให้บุคคลนั้นไปไม่ถึงจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้ใน

³⁸ พรชัย ชันดี, อธิชัย ปิตะนีละบุตร และอศวิน วัฒนพิบูลย์, 2543, ทฤษฎีและงานวิจัยอาชญาวิทยา ,หน้า 122

³⁹ อ้างถึงใน วัชรพันธ์ ช่างไม้,2555,มาตรการทางกฎหมายในการจัดสถานที่ควบคุมเด็กและเยาวชนในสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน,หน้า 28

ชีวิต ในทางตรงกันข้ามบุคคลที่มีพฤติกรรมละเมิดบรรทัดฐานของสังคม เช่น นักเที่ยว นักดื่มสุรา หรือสิ่งเสพติดจะมีความมุ่งมั่นต่ำต่อเป้าหมายในชีวิต การคำนึงถึงความคุ้มค่าของต้นทุนที่ลงทุน ลงแรงไปกับการคำนึงถึงผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามบรรทัดฐาน หรือกฎเกณฑ์ของสังคม รวมทั้งการเกิดขึ้นจากการปฏิบัติตนเบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานหรือกฎเกณฑ์ของสังคมด้วย เนื่องจากบุคคลจะคำนึงถึงความคุ้มค่าระหว่างผลประโยชน์และต้นทุนของ การกระทำนั้นย่อมหมายความว่าถ้าบุคคลพิจารณาแล้วว่าจะได้รับประโยชน์จากระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคม จะทำให้ได้รับผลประโยชน์หรือกำไรน้อยกว่าสิ่งต่างๆที่บุคคลที่ต้องลงทุนไป บุคคลจะไม่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของสังคมและจะล่องละเมิดกฎเกณฑ์ของสังคมเพื่อให้ได้สิ่งที่ตนเองต้องการ นั่นคือ การตัดสินใจที่จะกระทำความผิดนั้นก็เป็นการไตร่ตรองอย่างสมเหตุสมผลแล้วเช่นกัน

(3) การเข้าเกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่สังคมยอมรับ (involvement) หมายถึง การทุ่มเทเวลา ทั้งหมดให้กับกิจกรรมที่ต่ออย่างใดอย่างหนึ่ง หากบุคคลใดที่ทุ่มเทกับการทำในสิ่งที่ดีหรือกระทำต่างๆ อันเป็นไปตามระเบียบบรรทัดฐานของสังคมแล้ว เขาก็ไม่มีเวลาหรือโอกาสที่จะไปกระทำ ความผิดได้เลย เนื่องจากเวลาเป็นสิ่งที่จำกัด คนเราไม่สามารถจะกระทำอะไรพร้อมกันในหลาย ลักษณะ ฉะนั้นจึงเห็นว่าการที่บุคคลทุ่มเทเกี่ยวข้องกับกิจกรรมหรือการกระทำตามแบบแผนที่สังคมยอมรับ ย่อมช่วยลดโอกาสหรือยับยั้งไม่ให้เกิดการกระทำความผิดได้อย่างหนึ่ง ซึ่งจะนำไปสู่ สถานภาพ และความสำเร็จตามค่านิยมของสังคม

(4) ความเชื่อมั่นในกฎเกณฑ์ของสังคม (beliefs) กล่าวคือ หากบุคคลมีความเชื่อถือในกฎเกณฑ์ทางสังคม การมีเจตคติที่ดีต่อกฎเกณฑ์ของสังคมอันเป็นเรื่องของการยอมรับค่านิยมหรือความเชื่อมั่นในเรื่องของศีลธรรมที่ใช้ร่วมกันในสังคมถือว่าบุคคลมีความแตกต่างกันในเรื่องของระดับหรือขนาดของความเชื่อที่มีต่อความถูกต้องทางจริยธรรมหรือกฎเกณฑ์หรือบรรทัดฐานของสังคมยิ่ง บุคคลมีความเชื่อถือในค่านิยมและบรรทัดฐานของสังคมน้อยลงเท่าไรแนวโน้มที่จะละเมิดกฎเกณฑ์ของสังคมหรือการกระทำความผิดยิ่งเพิ่มมากขึ้น

ซึ่งจากทฤษฎีพันธะทางสังคมทำให้เห็นได้ว่าชุมชนมีส่วนอย่างยิ่งในการปลูกฝังความคิด เจตคติที่ดีเพื่อให้คนในสังคมห่างไกลจากพฤติกรรมอาชญากรรมได้

2) ทฤษฎีการเสริมพลังและการมีส่วนร่วมของชุมชน

ทฤษฎีการเสริมพลังและการมีส่วนร่วมของชุมชนตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่าคนที่ชาวชุมชนมีส่วน ร่วมในการป้องกันอาชญากรรมและแสดงความพยายามฟื้นฟูสัมพันธภาพที่ดีระหว่างเพื่อนบ้านของตุนั้น จะช่วยลดอาชญากรรมและความรู้สึกหวาดกลัวอาชญากรรมได้โดยตรงรวมทั้งเพิ่มปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และการควบคุมสังคมทางอ้อมได้⁴⁰

⁴⁰ จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, สุทธิ สุขยิ่ง, มุฮัมหมัดรอฟีอี มุซอ, ยุติธรรมชุมชน : การเปิดพื้นที่ของชุมชนในการอำนวยความยุติธรรม, 2551, หน้า 27

หน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมต้องทำงานร่วมกับคนในชุมชนเพื่อช่วยกันแก้ปัญหาอาชญากรรม โดยกำหนดเป้าหมายเพื่อปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างภาครัฐกับชุมชนและเพื่อเพิ่มความพึงพอใจของสาธารณชนต่อการทำงานของหน่วยงาน เพราะหากไม่มีความเข้าใจอันดีแล้วย่อมเป็นการยากในการให้ชุมชนมีส่วนร่วมและมีโอกาสน้อยมากในการให้ประชาชนทั่วไปมีส่วนร่วมในการวางแผนหรือดำเนินงานซึ่งภาครัฐมักมองชุมชนเป็นเพียง “เป็นหูเป็นตา” เป็นสัญลักษณ์ของผู้สนับสนุนเท่านั้นมิใช่ผู้มีส่วนร่วมในการวางแผนงานดำเนินการ⁴¹

การมีส่วนร่วม (Participation) เป็นกระบวนการสื่อสารในระบบเปิดซึ่งเป็นการสื่อสารสองทางระหว่างบุคคลกลุ่มบุคคลชุมชนหรือองค์การในการดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งการมีส่วนร่วมจะเป็นกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนในการดำเนินงานพัฒนาความคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมการดำเนินการ และร่วมรับผลประโยชน์ โดยมีเป้าหมายเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายร่วมกันของกลุ่มและเป็นการ เสริมสร้างความสามัคคีความรู้สึกร่วม รับผิดชอบกับกลุ่มด้วย⁴²

กระบวนการเสริมพลังอำนาจให้กับชุมชน เป็นเสมือนกลยุทธ์ที่สำคัญหรือเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการพัฒนาศักยภาพของชุมชน เพื่อดึงศักยภาพในระดับตัวบุคคลออกมาทำให้คนรู้สึกมีอำนาจในการคิดตัดสินใจ และถ้าหากบุคคลที่อยู่ในชุมชนรวมกลุ่มกันก็จะกลายเป็นการยกระดับพลังอำนาจในลักษณะของกลุ่มคนในระดับที่ใหญ่ขึ้น หรือที่เรียกว่าพลังอำนาจของชุมชน และหากชุมชนใช้พลังอำนาจในกระบวนการคิด/ตัดสินใจเพื่อขับเคลื่อนและแก้ไขปัญหาบางอย่างในชุมชนร่วมกันในมิติของการพัฒนาย่อมหมายถึงการขับเคลื่อนกิจกรรมบางอย่างภายใต้แนวคิดของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน มิมีติของความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเกิดขึ้นตามมา ยิ่งร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ไขปัญหามากขึ้น ย่อมทำให้คนได้รับรู้ เกิดปัญญาและความสามารถในการตัดสินใจเพื่อกำหนดชีวิตด้วยตนเอง⁴³

ในประเด็นเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนนั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคมและการเมือง ซึ่งจากเดิมการมีส่วนร่วมนั้นจะเป็นกระบวนการ การมีส่วนร่วมในบทบาททางการเมืองมากกว่า เช่น การใช้สิทธิเลือกตั้ง การใช้สิทธิทางการเมือง แต่ปัจจุบันชุมชนหรือประชาชนนั้นให้ความสนใจในการมีส่วนร่วมโดยตรงในกระบวนการของภาครัฐซึ่งอาจมีผลกระทบต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชน

⁴¹ วุฒิวงศ์ แก้วใต้ปาน, 2551, ความคาดหวังของประชาชนต่อศูนย์ยุติธรรมชุมชนตำบลบางศรีเมือง

⁴² ยุพาพร รูปงาม, 2545, การมีส่วนร่วมของข้าราชการสำนักงานงบประมาณในการปฏิรูประบบราชการ

⁴³ Valaisatian, P. et al. (2003). Processes and Techniques of Work of Developers. อ้างใน พิณฑุสร โพธิ์อุไร, แนวคิดว่าด้วยการเสริมพลังชุมชนเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพ, วารสารพัฒนาสังคม เล่มที่ 21 ฉบับที่ 2 ปี

โดยหลักการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนของสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมกับภาครัฐ ซึ่งสามารถจะแบ่งระดับของการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็น 5 ระดับ⁴⁴

(1) การให้ข้อมูลข่าวสาร (Inform) ถือเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับต่ำที่สุด แต่เป็นระดับที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นก้าวแรกของการที่ภาครัฐจะเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าสู่กระบวนการ มีส่วนร่วมในเรื่องต่าง ๆ วิธีการให้ข้อมูลสามารถใช้ช่องทางต่าง ๆ เช่น เอกสารสิ่งพิมพ์ การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านทางสื่อต่าง ๆ การจัดนิทรรศการ จัดหมายข่าว การจัดงานแถลงข่าว การติดประกาศ และการให้ข้อมูลผ่านเว็บไซต์

(2) การให้ข้อมูล ข้อเท็จจริง และความคิดเห็นเพื่อประกอบการตัดสินใจของหน่วยงานภาครัฐด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น การรับฟังความคิดเห็น การสำรวจความคิดเห็น การจัดเวทีสาธารณะ การแสดงความคิดเห็นผ่านเว็บไซต์

(3) การเกี่ยวข้อง (Involve) เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานหรือร่วมเสนอแนะทางที่นำไปสู่การตัดสินใจ เพื่อสร้างความมั่นใจให้ประชาชนว่าข้อมูลความคิดเห็น และความต้องการของประชาชนจะถูกนำไปพิจารณาเป็นทางเลือกในการบริหารงานของภาครัฐ เช่น การประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อพิจารณาประเด็นนโยบายสาธารณะ ประชาพิจารณ์การจัดตั้งคณะทำงาน เพื่อเสนอแนะประเด็นนโยบาย

(4) ความร่วมมือ (Collaboration) เป็นการให้กลุ่มประชาชน ผู้แทนภาคีสาธารณะมีส่วนร่วม โดยเป็นหุ้นส่วนกับภาครัฐในทุกขั้นตอนของการตัดสินใจ และมีการดำเนินกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง เช่น คณะกรรมการที่มีฝ่ายประชาชนร่วมเป็นกรรมการ

(5) การเสริมอำนาจแก่ประชาชน (Empower) เป็นขั้นที่ให้บทบาทประชาชนในระดับสูงที่สุด โดยให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจ เช่น การลงประชามติในประเด็นสาธารณะต่าง ๆ โครงการกองทุนหมู่บ้านที่มอบอำนาจให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจทั้งหมด

ในส่วนทฤษฎีการเสริมพลังและการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นแนวคิดที่ต้องการให้คนภายในชุมชนมีส่วนร่วมและมีบทบาทสำคัญที่สุดในการจัดการปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้น และหากภาครัฐให้อำนาจแก่ประชาชน หรือคนภายในชุมชนโดยภาครัฐให้การสนับสนุน จะเป็นการสร้างความเข้มแข็งภายในชุมชนได้เป็นอย่างดี และยังส่งผลให้เกิดความเชื่อมั่นและมีทัศนคติที่ดีต่อภาครัฐได้อีกทางหนึ่ง

⁴⁴ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ, 2560, การบริหารราชการแบบมีส่วนร่วม : เทคนิควิธีและการนำไปสู่การปฏิบัติ, หน้า 14

3) ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ (Structural-Functional Theory)

ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ เปรียบโครงสร้างสังคมเสมือนร่างกายที่ประกอบไปด้วยเซลล์ต่างๆ ที่ทำหน้าที่ภายในสังคม โดยแต่ละส่วนจะทำหน้าที่ในการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันเพื่อให้สังคมดำรงอยู่ต่อไปได้

Talcott Parson มีแนวความคิดว่า สังคมเป็นระบบหนึ่งที่มีส่วนต่างๆ สัมพันธ์และสนับสนุนซึ่งกันและกัน ความสัมพันธ์ของแต่ละส่วนเป็นปัจจัยทำให้ระบบสังคมเกิดความสมดุล หากระบบย่อยทำหน้าที่ไม่สมบูรณ์หรือไม่สามารถทำหน้าที่ได้ (dysfunction) จะเกิดการเปลี่ยนแปลงเพื่อสร้างสมดุลใหม่ หรือเปลี่ยนสภาพเป็นระบบใหม่ การเปลี่ยนแปลงของระบบเป็นไปในลักษณะค่อยเป็นค่อยไปและดำรงอยู่ได้ด้วยการปรับตัวและการควบคุมทางสังคม แนวคิดเรื่องระบบการกระทำการ มีหลักการสำคัญ⁴⁵ ดังนี้

(1) แต่ละระบบมีความโน้มเอียงไปในทางที่จะป้องกันตัวเองจากการแทรกแซงหรือการทำลายจากระบบอื่นๆ

(2) ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงบางประการเกิดขึ้นภายในส่วนต่างๆ ของระบบตามปกติแล้วการเปลี่ยนแปลงนั้นย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่รอด หรือเพื่อการทำหน้าที่ที่ดียิ่งขึ้นและเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมมากขึ้นกว่าเดิม

(3) ระบบแต่ละส่วนจะพยายามรักษาสมดุลยภาพ (equilibrium) ระหว่างความสัมพันธ์ภาพของส่วนต่างๆ ของตนไว้เสมอ การเสียดุลยภาพในการปฏิบัติงานส่วนต่างๆ ในบางครั้งถือว่าเป็นเหตุการณ์ผิดปกติอาจอยู่ในภาวะปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่หรืออาจถูกแทรกแซงจากระบบอื่น

(4) ระบบที่ไม่สามารถรักษาดุลยภาพไว้ได้ ในที่สุดจะสลายตัวกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบอื่น หรือ เปลี่ยนสภาพเป็นระบบใหม่แทน

การศึกษาในทฤษฎีนี้จะช่วยอธิบายความสัมพันธ์ของโครงสร้างภายในสังคมที่มีการเกื้อกูลสนับสนุนกันอย่างเป็นระบบภายในชุมชน อันจะส่งผลให้มองเห็นความสัมพันธ์กันอย่างเป็นเหตุเป็นผลในการประสานงานและทำงานร่วมกันภายในชุมชน ทั้งกลไกเล็กๆ รวมไปถึงภาพรวมของของโครงสร้างการทำหน้าที่แต่ละส่วนของชุมชน เพราะแต่ละส่วนภายในชุมชนย่อมมีความสัมพันธ์ที่สอดคล้องและสนับสนุนกันหลอมรวมเป็นกระบวนการยุติธรรมภายในชุมชนได้อย่างเป็นธรรมชาติ

⁴⁵ Talcott Parson, 1975, Essays in Sociological Theory, New Delhi : Light & Life, Paul Engel and Arin van zee, (2001) Networking learning : The human face of knowledge management, p.38 อังโน ธนยศ ยันตะนะ, (2561), รูปแบบการบริหารเครือข่ายยุติธรรมชุมชนแบบมีส่วนร่วม, วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, หน้า 46

3) ทฤษฎีหน้าต่างชำรุด (Theory of broken windows)

Kelling & Wilson ผู้สร้างทฤษฎีหน้าต่างชำรุด อธิบายว่าทฤษฎีนี้เป็นทฤษฎีพื้นฐานที่มีอิทธิพลมากอีกทฤษฎีหนึ่ง โดยระบุว่าความไม่เป็นระเบียบเล็กน้อยๆภายในสังคม ถ้าไม่ใส่ใจอย่างจริงจัง อาจจะทำให้เรื่องเล็กน้อยลุกลามกลายเป็นความขัดแย้งอาชญากรรม ความหวาดกลัวภายในสังคม ตลอดจนสูญเสียสัมพันธภาพระหว่างเพื่อนบ้านในที่สุด ชุมชนจึงควรมีระเบียบและควบคุม มีการตรวจตราตามถนนหนทาง ตรอกซอยอย่างหนัก เพื่อเป็นการป้องกันก่อนเกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้นภายในชุมชนนั้นๆ⁴⁶

ในการศึกษาทฤษฎีนี้จะเป็นพื้นฐานสำคัญของแนวคิดยุติธรรมชุมชน ที่มุ่งป้องกันอาชญากรรมภายในสังคมโดยเริ่มจากชุมชน ช่วยเหลือ สอดส่อง ป้องกัน และให้ความใส่ใจปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชนอันจะนำไปสู่ การลดการเกิดอาชญากรรม หรือ ความขัดแย้งที่ต้องมีข้อพิพาทต่อไปได้อย่างดี

4) ทฤษฎีการแก้ปัญหา (problem solving)

Goldstein ผู้นำเสนอทฤษฎีนี้โดยมองในมิติการแก้ปัญหาในกิจการของตำรวจ ซึ่งเป็นปฐมบทแห่งการแก้ปัญหา หรือสถานการณ์ต่างๆภายในชุมชน และเป็นการจัดการเพื่อการลดโอกาสปัญหาดังกล่าวมิให้ลุกลามขยายวงเป็นอาชญากรรมต่อไปในชุมชน และในส่วนของยุติธรรมชุมชน การแก้ปัญหามีการพิจารณามุมมองได้⁴⁷ คือ

4.1 ความพยายามร่วมมือกันในการสร้าง “หุ้นส่วน” ระหว่างหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมกับหน่วยงานอื่นๆของรัฐ และระหว่างหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมกับชุมชนท้องถิ่น

4.2 ตระหนักว่าอาชญากรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากสภาวะเงื่อนไขทางสังคมที่ซับซ้อนและพยายามที่จะกำหนดปัญหาสังคมบางปัญหาเพื่อจัดการให้เข้าที่เข้าทางตั้งแต่ต้น

2.11 ความสัมพันธ์ระหว่างยุติธรรมชุมชนและยุติธรรมเชิงสมานฉันท์

2.11.1 คำนิยามของยุติธรรมเชิงสมานฉันท์

จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย ได้กล่าวว่า กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ หมายรวมถึงโครงการ กระบวนการและกระบวนการวิธีที่ดำเนินการตามหลักการของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ที่มีวิธีการตอบสนองความขัดแย้งพฤติกรรมไม่พึงประสงค์และอาชญากรรมโดยตระหนักถึงการเยียวยาความเสียหายทั้งทางร่างกายและความสัมพันธ์ให้มากที่สุด พร้อมทั้งสร้างแผนความ

⁴⁶ Kelling, George L., & Wilson, Jame Q, (1982) Broken windows: the police and neighborhood safety, อ้างในธนยศ ยันตะนะ, (2561), รูปแบบการบริหารเครือข่ายยุติธรรมชุมชนแบบมีส่วนร่วม, วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, หน้า 47

⁴⁷ อ้างใน ชญานันท์ ล้อมฉินพรัตน์, 2553, ยุติธรรมชุมชน : ศึกษากรณีการแก้ไขความขัดแย้งทางอาญาด้วยวิธีการเชิงสมานฉันท์ในระดับชุมชน, วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 39

รับผิดชอบหรือข้อตกลงที่จะป้องกันไม่ให้เกิดสถานการณ์เช่นเดียวกันนี้ขึ้นอีก โดยถือว่าเป็นกระบวนการในการอำนวยความสะดวกที่ต้องการทำให้ทุกฝ่ายซึ่งได้รับผลกระทบจากอาชญากรรมมีโอกาสกลับคืนสู่สภาพดีเช่นเดิม อันเป็นการสร้างความสมานฉันท์ในสังคมซึ่งเป็นเป้าหมายสุดท้าย⁴⁸

นิตินร วงศ์ยีน กล่าวว่า กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ เป็นกระบวนการยุติธรรมทางเลือกที่มุ่งนำมาใช้เสริมกระบวนการยุติธรรมกระแสหลักที่ใช้ในปัจจุบันให้คล่องตัวยิ่งขึ้น โดยพิจารณาถึงผู้เสียหายที่แท้จริง ปรับเปลี่ยนปรัชญาวิธีคิดและการมองปัญหา โดยมองว่า การกระทำความผิดอาญาเป็นการทำลายสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างบุคคลและความสมานฉันท์ในสังคม และมองว่าการกระทำความผิดทางอาญาก่อให้เกิดผลกระทบ หรือ ความเสียหายที่จำต้องมีการเยียวยาหรือฟื้นฟู ทั้งเป็นวิธีการประนีประนอมที่มีมาแต่ดั้งเดิมมาถ่วงถ่วงเป็นแนวคิด และใช้ทฤษฎีอาชญาวิทยาแนวสันติวิธีภายใต้กระบวนการไม่ใช้ความรุนแรงที่สังคมโลกพัฒนาขึ้นเพื่อสร้างสมดุลกับความรุนแรงและความขัดแย้งในสังคม⁴⁹

นที จิตสว่าง กล่าวว่า กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มองว่าอาชญากรรมก่อให้เกิดความเสียหายต่อบุคคลซึ่งจำเป็นต้องได้รับความเยียวยา ผู้กระทำความผิดต้องรับผิดชอบโดยตรง โดยมีชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมรับผิดชอบ ในการจัดการอาชญากรรมไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องของรัฐที่จะทำการลงโทษโดยเฉพาะโทษจำคุก โดยที่ผู้กระทำความผิดไม่ได้สำนึกในการกระทำของตนและกลับไปกระทำความผิดอีก แต่การจัดการกับอาชญากรรมควรเป็นการดำเนินการฟื้นฟูความเสียหายให้กลับคืนมา โดยมีผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการนี้ คือ ผู้เสียหาย ผู้กระทำผิด และชุมชน ทั้งนี้ต้องมุ่งฟื้นฟูความเสียหายทั้งทางวัตถุและทางจิตใจของผู้เสียหาย โดยผู้กระทำผิดต้องมีความรู้สึกสำนึกผิด และอยากเข้ามาชดเชย หรือทำให้ความเสียหายลดน้อยลง กระบวนการดังกล่าวนี้จะเป็นกระบวนการที่แตกต่างไปจากการดำเนินการของกระบวนการยุติธรรมโดยทั่วไป โดยเป็นกระบวนการที่เน้นการตกลงกันของฝ่ายผู้เสียหาย ผู้กระทำความผิดและชุมชน⁵⁰

เรียวรุ่ง บุญเกิด ได้กล่าวถึง ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ ว่าเป็นแนวความคิดที่มีกระบวนการปฏิบัติต่อความขัดแย้ง พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ การกระทำกึ่งอาชญากรรมและอาชญากรรมด้วยการคำนึงถึงเหยื่ออาชญากรรมและชุมชน โดยกระบวนการเชิงสมานฉันท์นั้นจะสร้างความตระหนักต่อความขัดแย้ง หรือความเสียหายซึ่งเป็นการเยียวยาทั้งทางร่างกาย ทรัพย์สิน และ

⁴⁸ จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย,(2548), กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ : การปรับกระบวนการยุติธรรมไทย, วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หน้า 39

⁴⁹ นิตินร วงศ์ยีน, 2548, กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ด้วยวิธีการประชุมกลุ่มครอบครัว : หลักการสำคัญโดยย่อและข้อคิดเห็นบางประการ, หน้า 153

⁵⁰ นที จิตสว่าง,2545, Restorative Justice : กระบวนการยุติธรรมแนวใหม่ เหยื่อและชุมชนมีส่วนร่วม”, หน้า 80

ความสัมพันธ์ รวมทั้งสร้างแบบแผน ความรับผิดชอบหรือข้อตกลงเชิงป้องกันที่เป็นไปได้อันนำไปสู่ผลลัพธ์แห่งความสมานฉันท์ของสังคม⁵¹

Tony Marshall กล่าวว่ากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ หมายถึง กระบวนการในการแก้ปัญหาอาชญากรรมซึ่งเกี่ยวข้องกับคู่กรณี ชุมชน และ หน่วยงานตามกฎหมาย โดยมีหลักการ คือ การสร้างพื้นที่ให้กับผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายโดยเฉพาะผู้กระทำความผิด และเหยื่ออาชญากรรม โดยไม่ละเลยครอบครัวและชุมชน กระบวนการรูปแบบนี้มองปัญหาอาชญากรรมในบริบทของสังคมและเลือกใช้วิธีการที่ยืดหยุ่นในการจัดการกับปัญหา และยังคงมองว่ากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นกระบวนการซึ่งคู่ความทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการกระทำความผิดมาร่วมกันแก้ไขเยียวยาผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการกระทำความผิด รวมทั้งป้องกันอาชญากรรมในอนาคต⁵²

Howard Zehr มองว่า อาชญากรรม คือการล่วงละเมิดต่อบุคคลและความสัมพันธ์ส่วนบุคคล กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์จะเข้ามาสร้างพื้นที่แห่งความเป็นธรรม โดยให้ผู้เสียหาย ผู้กระทำความผิดและคนในชุมชนเข้ามาพบปะเจรจาเพื่อหาข้อยุติ ซึ่งอาจจะทำโดยการชดใช้ สร้างความสัมพันธ์ใหม่ที่ดีต่อกัน และการรับรองว่าจะไม่ไปก่อเรื่องที่ไม่พึงประสงค์ขึ้นในอนาคต โดย Zehr ได้สรุปมุมมองกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ว่า คือ กระบวนการซึ่งนำผู้มีส่วนได้เสียกับการกระทำความผิดทั้งหมดมาร่วมกันระบุนัยและจัดการความเสียหาย ความต้องการ และหน้าที่ความรับผิดชอบ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ไขเยียวยาให้สิ่งต่างๆกลับคืนสู่สภาพเดิมให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้⁵³

Braithwaite ได้กล่าวถึงกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ ว่าหมายถึง กระบวนการในการบรรเทาความเสียหายแก่เหยื่ออาชญากรรมให้ได้กลับคืนสู่สภาพดีดังเดิม โดยให้เหยื่อเป็นศูนย์กลางของกระบวนการยุติธรรม ควบคู่ไปกับการบูรณาการผู้กระทำความผิดและสังคมเข้าด้วยกัน โดยสิ่งที่ต้องคำนึงประการแรก คือ การบรรเทาความเสียหายแก่เหยื่ออาชญากรรม ซึ่งหมายถึงการที่

⁵¹ เรียวรุ่ง บุญเกิด, (2557), กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ : กรณีศึกษาสำนักงานยุติธรรมจังหวัดมหาสารคาม, วิทยานิพนธ์ ศิลปะศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารการพัฒนาสังคม) หน้า 21

⁵² Tony Marshall, 1999, Restorative Justice: an Overview (London: HMSO), p.5 อ้างใน ชญานันท์ ล้อมฉินนพรัตน์, (2553), ยุติธรรมชุมชน : ศึกษากรณีการแก้ไขความขัดแย้งทางอาญาด้วยวิธีการเชิงสมานฉันท์ในระดับชุมชน, หน้า 7

⁵³ H. Zehr, The Little Book of Restorative Justice, (Intercourse, PA: Good Books), p.36-37 อ้างใน ชญานันท์ ล้อมฉินนพรัตน์, (2553), ยุติธรรมชุมชน : ศึกษากรณีการแก้ไขความขัดแย้งทางอาญาด้วยวิธีการเชิงสมานฉันท์ในระดับชุมชน, หน้า 7

เหยื่ออาชญากรรมได้รับการชดเชยมูลค่าของทรัพย์สินที่เสียหาย รวมทั้งความเสียหายส่วนอื่นๆ ซึ่งโดยรวมแล้วหมายถึง กระบวนการเยียวยาสมานฉันท์ความรู้สึกลับคืนคงปลอดภัยให้กลับคืนมาอีกครั้ง⁵⁴

Umbreit ได้กล่าวถึงยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ว่า หมายถึง กระบวนการที่มีเหยื่ออาชญากรรมเป็นศูนย์กลาง ซึ่งได้จัดการกับอาชญากรรมโดยการให้ผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการกระทำมากที่สุด อันได้แก่ เหยื่ออาชญากรรม ผู้กระทำความผิด ครอบครัวของเหยื่อและผู้กระทำความผิด รวมไปถึงตัวแทนของชุมชนได้มีโอกาสมีส่วนร่วมในการจัดการความเสียหายที่เกิดขึ้นจากอาชญากรรม โดยตระหนักถึงความสำคัญในการเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการ ในการให้ความช่วยเหลือและสนับสนุนเหยื่ออาชญากรรม กระตุ้นให้ผู้กระทำความผิดได้แสดงความรับผิดชอบโดยตรงต่อบุคคล หรือชุมชนที่ได้กระทำละเมิด พื้นฟูความเสียหายทางด้านวัตถุและอารมณ์ ความรู้สึกของเหยื่ออาชญากรรม ในระดับที่พอจะทำได้ จัดให้เหยื่ออาชญากรรมซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้เสีย ผู้กระทำความผิด และครอบครัว ตลอดจนบุคคลอื่นๆ ได้มีโอกาสพัฒนาความสามารถและกลับคืนสู่สังคมเป็นพลเมืองที่ดีได้ รวมทั้งทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและปลอดภัยโดยพลังของชุมชน⁵⁵

2.11.2 รูปแบบของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์

รูปแบบของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ที่ปรากฏนั้น มีหลากหลายทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบทของแต่ละสังคมซึ่งสามารถจำแนกโดยสรุปได้ 4 รูปแบบ⁵⁶ ดังนี้

รูปแบบที่ 1 การประนอมข้อพิพาทระหว่างผู้เสียหายกับผู้กระทำความผิด (Victim-Offender Mediation)⁵⁷

รูปแบบของการประนอมข้อพิพาทระหว่างผู้เสียหายกับผู้กระทำความผิดนี้ มีใช้ในประเทศแคนาดา ในเมือง Elmira Ontario ในปี ค.ศ.1974 โดยผู้ประนอมข้อพิพาทจะเปิดโอกาสให้ผู้เสียหายและผู้กระทำความผิดได้พูดคุยกัน และทำหน้าที่โน้มน้าวไกล่เกลี่ยให้ทั้งสองฝ่ายประนอมข้อพิพาทกัน โดยผู้ประนอมข้อพิพาทจะได้รับการฝึกฝนอบรมมาให้มีความชำนาญในการทำให้ผู้เสียหาย

⁵⁴ Braitwaite, J., 1998, Restorative Justice, The Handbook of Crime and Punishment, อังโน รัฐกร คลังสมบัติ (2552), กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์กับการไกล่เกลี่ยข้อพิพาททางอาญาในชั้นพนักงานสอบสวน, หน้า 74

⁵⁵ Umbreit, M. S., 2001, The Handbook of Victim Offender Mediation: An Essential Guide to Practice and Research อังโน เศรษฐา เศรษฐเมธีกุล (2551), บทบาทของพนักงานอัยการในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์, หน้า 48

⁵⁶ ณรงค์ ใจหาญ และคณะผู้วิจัย, 2552, รายงานผลการศึกษาวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยเรื่อง “กระบวนการสร้างความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในศาลยุติธรรม”, หน้า 41 อังโน นายวัทธิกร วัฒนพาน, 2560, การนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้กับคดีทางการแพทย์ : ศึกษากรณีกระทำโดยประมาท, หน้า 29

⁵⁷ เฟิงอ้าง

และผู้กระทำความผิดได้มีความเข้าใจซึ่งกันและกันในเรื่องของความผิดที่เกิด ความเดือดร้อน ความเสียหาย และแนวทางในการหาข้อสรุปในการชดเชยหรือเยียวยาความเสียหายอันเกิดจากการกระทำผิด โดยหลักการที่นำมาใช้ในการประนอมข้อพิพาทต้องได้รับความร่วมมือจากผู้ที่เกี่ยวข้อง และมีสาระสำคัญประกอบไปด้วยหลัก 3 ประการ คือ ความยุติธรรม การทำดีเพื่อแก้ตัวและมาตรการปรับปรุงตัวเพื่อไม่ให้ผู้กระทำความผิดกลับไปกระทำความผิดในอนาคต

รูปแบบการประนอมข้อพิพาทในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์นั้นจะมีความแตกต่างกับการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในกรณีปกติทั่วไป กล่าวคือ การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทมีเป้าหมายเพื่อบรรลุข้อตกลงร่วมกันโดยมีพื้นฐานของการยอมรับระหว่างคู่กรณีซึ่งมีคนกลางเป็นผู้ประสาน ดังนั้นข้อตกลงมักจะเป็นการกำหนดในเรื่องของค่าเสียหาย แต่ไม่ได้คำนึงถึงความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน หรือผลกระทบต่อความขัดแย้งของคู่กรณี ส่วนการประนอมข้อพิพาทในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์จะไม่ถือว่าเป็นผู้กระทำความผิดกับผู้เสียหายเป็นคู่กรณีหรือคู่พิพาทกัน จึงไม่มีประเด็นว่าผู้กระทำความผิดตั้งใจ หรือเจตนาหรือไม่ แต่จะมุ่งเปิดโอกาสให้ผู้กระทำความผิดและผู้เสียหายได้เจรจากัน และผลของการเจรจาผู้เสียหายจะได้รับการชดเชยจากการที่ได้รับความเสียหายเล็กน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับความรู้สึก และความจริงใจของทั้งสองฝ่าย ทั้งนี้โดยส่วนใหญ่จะเป็นการชดเชยด้วยทรัพย์สิน ซึ่งอาจไม่จำเป็นต้องได้รับชดเชยเท่ากับที่ผู้เสียหายได้เสียไปซึ่งอาจเป็นการชดเชยในทางอื่นก็ได้

รูปแบบที่ 2 การประชุมกลุ่มครอบครัว (Family Group Conference)⁵⁸

การประชุมครอบครัว เป็นรูปแบบกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ที่ใช้ในนิวซีแลนด์ ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1989 และต่อมาได้นำมาใช้ในประเทศออสเตรเลีย ประเทศสหรัฐอเมริกา สหภาพยุโรป และประเทศไทย โดยกระบวนการประชุมกลุ่มครอบครัวมีลักษณะคล้ายกับการประนอมข้อพิพาทระหว่างผู้เสียหายกับผู้กระทำความผิด แต่ได้เปิดโอกาสให้บุคคลอื่นและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการ เดิมการประชุมกลุ่มครอบครัวนำมาใช้ในการกระทำความผิดของเยาวชนแต่ต่อมาได้นำมาใช้กับการกระทำความผิดของผู้ใหญ่ รูปแบบส่วนใหญ่จะประชุมด้วยกัน 12 คน โดยมีขั้นตอนการดำเนินการที่ชัดเจน ผู้ดำเนินการประชุมจะชี้แจงขั้นตอนการประชุมและผู้กระทำความผิดจะพูดถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นรวมถึงสาเหตุของการกระทำความผิด จากนั้นผู้เสียหายจะพูดถึงเรื่องราวของตน และแสดงความคิดเห็นรวมทั้งตั้งคำถาม (ถ้ามี) เกี่ยวกับการกระทำความผิด จากนั้นคนในครอบครัวและเพื่อนของคู่กรณีทั้งสองฝ่ายจะแสดงความคิดเห็นและความรู้สึก (ถ้ามี) โดยเริ่มจากฝ่ายผู้เสียหาย ก่อนหลังจากนั้นผู้ประสานงานจะนำที่ประชุมเจรจาว่า ควรจะทำอย่างไรเพื่อชดเชยค่าเสียหายจากการกระทำความผิดดังกล่าว ซึ่งผู้เสียหาย คนในครอบครัว และเพื่อน ๆ จะพูดถึงกรณีที่จะให้ผู้กระทำความผิดและคนในครอบครัวทำอย่างไรบ้าง การเจรจาจะทำไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะหาข้อยุติซึ่งจะมีการ

⁵⁸ เฟิงอ้าง

บันทึกไว้ ข้อตกลงที่มักจะไม่ได้อาศัยส่วนใหญ่เป็นเรื่องค่าเสียหาย และข้อตกลงเกี่ยวกับการไม่ไปกระทำความผิดซ้ำ และการควบคุมไม่ให้ผู้กระทำ ความผิดซ้ำจะเป็นหน้าที่ของคนในครอบครัวและคนในชุมชนที่จะทำหน้าที่ดูแลสอดส่องและประคับประคองไม่ให้ผู้กระทำ ผิดซ้ำ หรือกระทำความผิดกติกาของชุมชนหรือขัดต่อหลักเกณฑ์ที่ชุมชนยอมรับอีก

รูปแบบที่ 3 การเตือนแบบ Wagga Wagga⁵⁹

การเตือนแบบ Wagga Wagga เป็นกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ที่ใช้เป็นครั้งแรกในประเทศออสเตรเลีย ในทศวรรษที่ 1990 โดยเจ้าหน้าที่ตำรวจชุมชนใน New South Wales ทั้งนี้เพราะอำนาจของตำรวจในการเตือนผู้กระทำความผิด (caution) เป็นอำนาจที่ตำรวจทำได้ในกฎหมายคอมมอนลอว์ และได้นำรูปแบบของการประชุมกลุ่มครอบครัวมาใช้ โดยให้มีการดำเนิน โดยกลุ่มครอบครัวที่มีลักษณะของการกระทำด้วยความรักและความเมตตาแทนที่จะเป็นการดำเนิน เพราะต้องการต่อต้านการกระทำของผู้นั้น และเป็นการประณามการกระทำความผิดที่ผู้นั้นได้ก่อขึ้น

การเตือนแบบนี้ ตำรวจทำหน้าที่หลักและได้เพิ่มเงื่อนไขเข้าไปในกระบวนการเตือน โดยเน้นพฤติกรรมของอาชญากร แทนที่จะเป็นผู้กระทำความผิด และมีขั้นตอนพุดจาและแสดงความ คิดเห็นที่มีขั้นตอนและตามบทที่กำหนดมิใช่เตือนตามอำเภอใจ หรือก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาทกัน ต่อไป มีการเตือนเพื่อให้ผู้กระทำความผิดรู้ว่าจะต้องไม่กระทำความผิดซ้ำอีก และยกเว้นโทษให้เฉพาะใน ครั้งนี้เท่านั้น

รูปแบบที่ 4 การลงโทษในที่ประชุม (Circle Sentencing)⁶⁰

เป็นกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์รูปแบบหนึ่งที่มีใช้ในแคนาดา ตั้งแต่ปีค.ศ. 1992 ในศาล Yukon Territorial โดยการลงโทษในที่ประชุมกลุ่มนั้นเป็นส่วนหนึ่งของคำพิพากษาโดยให้ ผู้เสียหาย ชุมชน และผู้กระทำผิดมีส่วนร่วมในกระบวนการยุติธรรม การดำเนินการในรูปแบบนี้จะใช้ เฉพาะกับกรณีความผิดที่ร้ายแรงเท่านั้น เนื่องจากต้องใช้เวลาในการดำเนินการนานและมีผู้เข้ามา มีส่วนร่วมจำนวนมาก จึงไม่เหมาะสมกับความผิดเล็กน้อยที่ต้องการความรวดเร็วในการดำเนินการ

ในการประชุม คนในชุมชนจะได้รับการเชิญเข้ามาในที่ประชุม โดยนั่งเป็นวงกลม และให้ผู้ ที่ได้รับการยอมรับนับถือในชุมชนเป็นประธาน โดยมีผู้เข้าร่วมประมาณ 15-20 คนมีการอ่านข้อ กล่าวหา พนักงานอัยการและทนายความจำเลยจะแถลงปิดคดีสั้น ๆ จากนั้นคนในที่ประชุมจะกล่าว ในประเด็นที่เกี่ยวกับการกระทำความผิดผิดชุมชน สาเหตุของการกระทำความผิด ผลกระทบก่อน หรือหลังการกระทำความผิดต่อชุมชน ทำอย่างไรเพื่อป้องกันมิให้เกิดอาชญากรรมและจะเยียวยา ความเสียหายแก่ผู้เสียหายและชุมชนอย่างไร แผนการลงโทษควรเป็นอย่างไร และผู้ที่จะให้การ สนับสนุนผู้เสียหาย ผู้กระทำความผิดเพื่อให้สามารถทำตามแผนได้และวันเวลาทบทวนคำพิพากษา

⁵⁹ เฟิงอ้าง

⁶⁰ เฟิงอ้าง

2.11.3 ความเกี่ยวพันระหว่างยุติธรรมชุมชนและยุติธรรมเชิงสมานฉันท์

ยุติธรรมชุมชนและยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ต่างมีวิวัฒนาการมาจากแนวคิดที่มุ่งสู่ความยุติธรรมเช่นเดียวกันและต่างมีกระบวนการที่สามารถส่งเสริมกัน แต่ในส่วนการพิจารณาความหมายนั้นมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ กระบวนการยุติธรรมชุมชนเป็นวิธีการกลยุทธิ์ในการควบคุมและลดอาชญากรรม ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่ายุติธรรมชุมชนเป็นกระบวนการในการหาแนวทางในการเปลี่ยนแปลงกระบวนการยุติธรรมไปสู่กระบวนการทำงานแบบหุ้นส่วนกับชุมชน เพื่อจะสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีในชุมชน โดยให้ชุมชนมีบทบาทสำคัญในการดำเนินการเป็นหลักและเพื่อให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ ส่วนยุติธรรมเชิงสมานฉันท์นั้นเป็นกระบวนการในการตอบโต้กับอาชญากรรม โดยกระบวนการจะเป็นการดำเนินการส่งเสริม เยียวยา ชดเชย แก้ไขฟื้นฟู ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายที่ได้รับผลกระทบจากอาชญากรรมเพื่อให้ได้ผลลัพธ์คือความสงบสุข ความสามัคคีและความเที่ยงธรรมที่จะเกิดขึ้นกับ บุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งสามฝ่าย คือ เหยื่อ ผู้กระทำผิดและชุมชน⁶¹

แนวคิดยุติธรรมเชิงสมานฉันท์และยุติธรรมชุมชนมีองค์ประกอบหลักที่แตกต่างกัน คือ แนวคิดยุติธรรมชุมชนต้องการขยายขอบเขตพันธกิจของหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมให้รวมไปถึงการป้องกันอาชญากรรมและแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งในหมู่บ้าน การปฏิบัติการจะเคลื่อนเข้าสู่ชุมชนท้องถิ่นและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของพลเมือง แต่สำหรับยุติธรรมเชิงสมานฉันท์นั้น มีเป้าหมายหลักคือ มุ่งเยียวยาเหยื่ออาชญากรรมและชุมชน และเพื่อสมานสัมพันธ์ภาพขึ้นใหม่ในกระบวนการที่ยอมให้ผู้เกี่ยวข้องทั้งสามฝ่ายมีส่วนร่วมกัน กล่าวคือ ยุติธรรมชุมชนมุ่งป้องกันและลดอาชญากรรมเป็นหลัก ส่วนยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มุ่งเยียวยาผู้เกี่ยวข้องให้ชุมชนสามารถกลับมาอยู่ร่วมกันได้อย่างสันตินั่นเอง

ซึ่งทั้งสองแนวคิดมีจุดร่วมที่เชื่อมโยงกันคือ การเสริมพลังและการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญเพื่อให้ชุมชนสร้างความเข้มแข็ง และเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมปฏิสัมพันธ์และทำกิจกรรมการควบคุมสังคมแบบไม่เป็นทางการร่วมกันคู่ขนานไปกับภาครัฐ⁶²

⁶¹ ชมนานันท์ ล้อมฉินพรัตน์, ยุติธรรมชุมชน: ศีษษากรณิการแก้ไขความขัดแย้งทางอาญาด้วยวิธีการเชิงสมานฉันท์ในระดับชุมชน, หน้า 45-46

⁶² กระทรวงยุติธรรม, ยุติธรรมชุมชนและยุติธรรมสมานฉันท์, หน้า 41-42